

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
Zemědělská fakulta

Studijní program: M 4101 Zemědělské inženýrství

Studijní obor: Pozemkové úpravy a převody nemovitostí

Katedra: Katedra krajinného managementu

Vedoucí katedry: prof. Ing. Tomáš Kvítek, CSc.

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vývoj mapového obrazu města České Budějovice

Vedoucí diplomové práce:

doc. Ing. Pavel Hánek, CSc.

Oponent diplomové práce:

RNDr. Tomáš Grim, Ph.D.

(ZÚ v Praze, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru)

Autor: Josef Charvát

České Budějovice, duben 2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Josef CHARVÁT**
Osobní číslo: **Z06942**
Studijní program: **M4101 Zemědělské inženýrství**
Studijní obor: **Pozemkové úpravy a převody nemovitostí**
Název tématu: **Vývoj mapového obrazu města České Budějovice**
Zadávací katedra: *****Katedra pozemkových úprav**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce je rešerše literatury o historické kartografii českých zemí, vyhledání mapových děl ze zájmového území Českých Budějovic a okolí v literatuře a na internetu. Podle možností podkladu provedení základních kartometrických rozborů fyzicko-geografického obrazu (astronomicko-geodetické základy, porovnání přesnosti zákresu se současnými podklady), popis případného heraldického a obrazového obsahu, vzájemné porovnání v časovém sledu (rozvoj sídel a komunikačních sítí, změny vodních toků, lesů atd.).

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy: 50 stran
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

- Erben, J.: Kartografie česká. In Ottův slovník naučný, díl VI, s. 4-9. Praha, Ottovo vydavatelství 1893. Roubík, F.: Soupis map Českých zemí, sv. I. Praha, 1951.
Kolektiv: Mapování a měření Českých zemí, díl I, III. Praha, ÚSGK 1961.
Semotánová, E.: Atlas zemí Koruny české. Praha, nakladatelství Skřivan, 2002.
Veverka, B.: Tématická a topografická kartografie. Praha, ČVUT 2006.
Semotánová, E.: Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí. Praha, Libri 2006.

Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. Pavel, st. Hánek, CSc.
Katedra krajinného managementu

Datum zadání diplomové práce: 6. dubna 2009
Termín odevzdání diplomové práce: 30. dubna 2011

JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZEMĚDĚLSKÁ FAKULTA
studijní oddělení
Studentská 13 ④
370 05 České Budějovice

V. Z.

prof. Ing. Miloslav Šoch, CSc.
děkan

L.S.

prof. Ing. Tomáš Kyřitek, CSc.
vedoucí katedry

V Českých Budějovicích dne 6. dubna 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zemědělskou fakultou JU) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 15. 4. 2011

Josef Charvát

Poděkování

Touto cestou bych rád poděkoval panu doc. Ing. Pavlu Hánkovi, CSc. za veškerou pomoc, četné konzultace a odborné vedení při kompletaci mé diplomové práce.

Abstrakt

Cílem diplomové práce je rešerše literatury o historické kartografii českých zemí, vyhledání mapových děl ze zájmového území Českých Budějovic a okolí v literatuře a na internetu. Podle možností podkladu provedení základních kartometrických rozborů fyzicko-geografického obrazu (astronomicko-geodetické základy, porovnání přesnosti zákresu se současnými podklady), popis případného heraldického a obrazového obsahu, vzájemné porovnání v časovém sledu.

Summary

The purpose of this work is a literature retrieval of the cartographic history in the czech lands (16th – 17th century) and data processing of some historical cartographic productions related to České Budějovice and its surroundings: an analysis of the physical-geographical image by the basic cartometry , a description of heraldry and pictorial contents and a confrontation of the main features of each map.

Obsah

1.	ÚVOD	10
2.	HISTORIE KRÁLOVSKÉHO MĚSTA ČESKÉ BUDĚJOVICE.....	11
2.1	Nejstarší nálezy na území města České Budějovice.....	11
2.2	Založení královského města	11
2.3	Správní rozdělení města na čtvrti	15
2.4	Dominanty středověkých Budějovic	16
2.5	Městské opevnění	16
2.6	Doba prosperity za vlády Lucemburků	17
2.7	Nejistá doba začínající husitskými válkami	18
2.8	Pozdní gotika a renesance v ulicích města	19
2.9	Období třicetileté války	21
2.10	České Budějovice za vlády Marie Terezie	23
2.11	Proměna středověkého města	26
3.	STARÉ MAPY ČECH.....	29
3.1	Klaudyánova mapa Čech (1518)	29
3.2	Münsterovy kopie Klaudyánovy mapy	31
3.3	Crigingerova mapa Čech (1568)	32
3.4	Aretinova mapa Čech (1619).....	34
3.5	Mapa Čech Sadelerova, Kaeriova, Janssoniova (1620)	35
3.6	Vogtova mapa Čech (1712).....	37
3.7	Müllerova mapa Čech (1720).....	38
3.8	Kopie Müllerovy mapy	40
3.8.1	Mapa Čech Homannových dědiců (1. polovina 18. století).....	40
3.8.2	Mapa Čech Tobiae Conrada Lottera (1758).....	40
3.9	Lothova mapa Čech (1847)	41

4. METODIKA	42
4.1 Pracovní postup	42
4.1.1 Výběr starých map	42
4.1.2 Výběr identických bodů	42
4.1.3 Převedení starých map (výřezů) do S-JTSK	44
4.1.4 Transformace souřadnic	44
4.2 Podrobný postup	45
4.3 Obsah datového nosiče	48
5. ČESKÉ BUDĚJOVICE NA STARÝCH MAPÁCH.....	49
5.1 Vyhodnocení výsledků a popis jednotlivých výřezů starých map	49
5.1.1 Klaudyánova mapa Čech 1518.....	49
5.1.2 Münsterova mapa Čech 1550.....	50
5.1.3 Orteliova mapa Čech 2. polovina 16. století.....	51
5.1.4 Münsterova mapa Čech 1570.....	53
5.1.5 Mercatorova mapa Čech 2. polovina 16. století.....	54
5.1.6 Sadelerova mapa Čech 1620	55
5.1.7 Aretinova mapa Čech 1665	57
5.1.8 Vogtova mapa Čech 1712	58
5.1.9 Müllerova mapa Čech 1720	60
5.1.10 Kopie Müllerovy mapy	60
5.1.11 Lothova mapa Čech 1847.....	62
6. ZÁVĚR	63
Seznam zkratk a pojmů	64
Seznam literatury	65
Seznam obrázků	66
Seznam tabulek	66
Seznam mapových příloh.....	67
Seznam mapových značek	68
Seznam dalších webových odkazů.....	69

1. ÚVOD

V diplomové práci se zabývám vybranými starými mapami Čech (1518 - 1847), jejichž obsah dále zpracovávám. Soustředuji se na území jižních Čech se středem v Českých Budějovicích, v němž porovnávám polohy několika vybraných měst na starých mapách se skutečností a mezi mapami navzájem.

První část mé diplomové práce je věnována historickému vývoji královského města České Budějovice, které bylo založeno jakožto opěrný bod panovnickovy moci v jižních Čechách a ochrana obchodní spojnice s rakouskými zeměmi a které se postupem času stalo metropolí jižních Čech.

Druhá kapitola pojednává o vybraných starých mapách Čech z období let 1518 až 1847 a jejich autorech. Území Čech bylo na mapách zobrazováno již od počátku druhého tisíciletí našeho letopočtu. Jednalo se především o mapy světa, Evropy nebo jejich částí. Zřejmě prvním dochovaným samostatným vyobrazením Čech je Klaudyánova mapa (1518), kterou jsem i já začlenil do výčtu zpracovávaných map. Mezi jinými byly studii podrobeny mapa Crigingerova (1568), Aretinova (1665), Vogtova (1712), Müllerova (1720) a Lothova (1847). Zobrazením Čech se zabývali i přední zahraniční kartografové, jako například Sebastian Münster, Abraham Ortelius a Gerhard Mercator, jejichž díla nebyla opomenuta.

Ve třetím oddílu je přiblížena metodika, která zahrnuje výčet kartografických děl, dále výběr měst použitých jako identické body pro transformaci a podrobný popis práce s nimi s využitím počítačového softwaru.

Závěrečná kapitola je tvořena sbírkou zpracovaných mapových podkladů (výřezy zájmového území, mapové značky Českých Budějovic), opatřených stručným popisem jejich obsahu. Dále je u každého kartografického díla uvedeno vyhodnocení výsledků měření polohových odchylek.

Součástí diplomové práce je datový nosič, který obsahuje soubor vybraných starých map Čech ve větším formátu, než je tomu v publikaci. Případně je možné použít veřejnosti přístupné internetové stránky, které umožňují prohlížení kartografických děl ve vysokém rozlišení. Odkazy na tyto stránky se nacházejí v seznamu mapových příloh na konci diplomové práce.

2. HISTORIE KRÁLOVSKÉHO MĚSTA ČESKÉ BUDĚJOVICE

(Kapitola byla vypracována převážně za použití publikace [3] KOVÁŘ, Daniel: *České Budějovice, díl I., Vnitřní město, z edice Zmizelé Čechy*. 1. vydání. Český Těšín, tiskárna FINIDR, 2006. 77 s. ISBN 80-7185-752-1.)

2.1 Nejstarší nálezy na území města České Budějovice

Město České Budějovice se nachází na jihu Čech, při soutoku řek Vltavy s Malší, na území Českobudějovické pánve.

V okolí soutoku se lidé pohybovali již v pozdním paleolitu a mezolitu (13000 – 5000 let před naším letopočtem), jak dokazují poměrně nedávné archeologické nálezy. Zemědělské osídlení Českobudějovicka bylo zjištěno pro mladší dobu kamennou, přibližně od počátku 4. tisíciletí př. n. l. Nejstarší nálezy, dokládající lidskou přítomnost na území nynějšího městského jádra, pocházejí z období únětické kultury (1800 – 1500 let př. n. l.), objeveny zde byly předměty z mladší doby bronzové (1200 – 1000 let př. n. l.), doby halštatské (750 – 450 př. n. l.), pozdní doby laténské (před rokem 0) a stopy osídlení germánskými kmeny v pozdní době římské (4. století našeho letopočtu). Ani v raném středověku nezůstalo území ve středu pozdějších Budějovic liduprázdné – například v prostoru dnešního Piaristického náměstí se v mladší době hradištní (11. – 12. století) nacházelo sídliště nebo pohřebiště.

Počátkem 13. století vznikla na pravém břehu Vltavy, asi 1 km severně od soutoku s Malší, osada s názvem podle svého zakladatele - Budivojovice. Jím byl dvořan českého krále Přemysla I. Otakara (*po 1155 ?? – †15. 12. 1230 Praha), Budivoj ze Železnice. Jedinou připomínkou středověké obce je zdejší kostel, zasvěcený sv. Prokopu a sv. Janu Křtiteli.

2.2 Založení královského města

Přemysl Otakar II. (*okolo 1233 Praha – †26. 8. 1278 Suché Kruty), český král, moravský markrabě, rakouský, štyrský a korutanský vévoda, pán Kraňska, Vindické marky, Chebska a Pordenone, tak zní tituly, které ověnčily tohoto syna krále Václava I. (*1205 ?? – †23. 9. 1253 Králův Dvůr u Berouna), po vzoru svého otce pokračoval v budování měst (bylo jich pětadvacet), hradů a klášterů, jako opor panovnické moci v Čechách. V mnoha případech králova zakladatelská činnost pramenila z potřeby vytvořit opěrné body, které by zajistily vnitřní strukturu, zemské hranice a tudíž i propojení zcela nové mohutné středoevropské říše. Z čehož vyplývá, že vysazení Českých Budějovic nebylo pouhým vpádem do dominia Vítkovců, ale především snahou o zpevnění spojnice z Čech do Rakous a zabezpečení hranice z jihozápadu proti Wittelsbachům z Bavor [5].

Městský znak používalo město zřejmě již od svého založení. Jeho nejstarší podoba je známa z městské pečeti, používané ve 20. letech 14. století (obr. 1) a v novodobých dějinách znovu od roku 1965 (obr. 2). Jednalo se o červený trojhranný štít, v jehož dolní polovině stála stříbrná kvádrovaná hradební zeď bez cimbuří a nad ní byly tři okrouhlé věže se zlatými kuželovými střechami s makovicemi. Střední věž byla širší

a krajní užší. Nad střední věží visel přes hradbu gotický trojúhelníkový štít červené barvy se stříbrným českým lvem. Nejvýraznějších změn znak doznal za krále Vladislava II. Jagellonského (*1. 3. 1456 Krakov – †13. 3. 1516 Budín) roku 1479. Hradby byly doplněny o cimbuří, věže o okna (prostřední ve tvaru kříže), lev byl oděn do zlaté zbroje, nad znakem seděl kolčí helm a po obou stranách znaku vystupovali štítonoši ve zbroji [1].

Obr. 1

Obr. 2

V první polovině šedesátých let 13. století získal panovník území při soutoku Vltavy a Malše od Čěče z Budivojovic (syn Budivoje ze Železnice). Vytyčovací práce pro nové město skončily na jaře roku 1265, kdy mohly započít i práce zakládací. Úlohy lokátora se zhostil purkrabí královského hradu Zvíkov jménem Hirzo (*?? ?? - †1275 ??). Město převzalo název od starší osady, Budivojovic.

Jak již bylo zmíněno, poloha města byla vybrána tak, aby bylo chráněno řekami na západní a jižní straně. Podél zbývajících obvodu byl zřízen menší vodní tok, tzv. mlýnská stoka. Tvar města byl přibližně vejčitý. Jeho délka byla 680 metrů a největší šířka 470 metrů. V tomto prostoru byla potom rozměřena pravidelná síť pravouhle se křižujících ulic s rozlehlým čtvercovým náměstím, tzv. šachovnicový půdorys. Z každého rohu náměstí se rozbíhaly dvě ulice, z nichž tři vedly ven z města, ostatní končily u městských hradeb.

Významnou roli v životě místních obyvatel odjakživa hrálo právě rozlehlé náměstí, kde se konaly především trhy. Ale vystřídal se na něm i několik objektů trvalejšího charakteru. Již k roku 1323 je uprostřed náměstí doložena jakási dílna, snad kovárna, později se zde nacházely masné a chlebné krámy, býval tu i pranýř a popraviště. Objekty byly nařízením Karla IV. (*14. 5. 1316 Praha – †29. 11. 1378 tamtéž) odstraněny (1364).

Budova radnice byla umístěna přímo u náměstí – na rohu dnešních ulic Biskupská a Radniční. Lze předpokládat, že tu existovala již v první polovině 14. století. Až v první polovině 15. století bylo sídlo městské správy přeneseno do domu současné radnice.

Většinu plochy městského jádra zaujímaly soukromé příbytky obyvatel, které se stavěly podle přesného půdorysného rozvržení. Jednotlivé domovní bloky byly tvořeny úzkými protáhlými parcelami, jejichž kratší čela se obracela do ulice. Na uliční straně každé parcely vznikl dříve či později měšťanský dům. Parcely si zachovaly svůj středověký tvar i velikost, jak dokládají archeologické nálezy – pozůstatky hraničních kůlových plotů, táhnoucích se přesně po nynějších hranicích pozemků. Město bylo zaplňováno zástavbou pozvolna. Nejprve se táhla podél hlavních ulic a obklopovala náměstí, ale některé parcely zůstávaly nezastavěné ještě koncem 14. století – to byl pravděpodobně případ dnešní ulice U Černé věže, v níž se po roce 1341 začaly usazovat židovské rodiny.

První domy měly jednoduchou roubenou či hrázděnou konstrukci. Teprve asi od třicátých let 14. století měšťané budovali domy kamenné, jejichž zdivo se v mnoha případech dochovalo do dnešních dnů. Tyto gotické domy byly většinou patrové, s vysokým štítem a střechou orientovanou kolmo k ulici, vzadu se většinou nacházelo přízemní dvorní křídlo. Měšťanský dům neplnil jen obytnou úlohu, ale jeho součástí bývaly také řemeslnické dílny, sladovny, stáje, chlévy, sýpky a další hospodářské objekty, situované zpravidla v zadních částech parcel.

Středověké město čítalo přibližně 3000 - 4000 obyvatel, žijících ve 350 - 400 domech. Pro snazší orientaci ve městě se začalo již v druhé polovině 14. století užívat názvů ulic. Mezi první patřily ulice Rožnovská (dnešní Dr. Stejskala), Krajská, Svinská (dnes Plachého), Biřická (Panská), Česká a Kněžská.

Tab. 1 - Přehled počtu obyvatel a domů Českých Budějovic

ROK	DOMY	OBYVATELÉ	NÁRODNOST
před 1300	-	několik set	
před 1400	-	necelé 3 000	
1416	346	kolem 4 000	asi 1/3 Čechů
1482	373	kolem 4 000	
1514	-	kolem 4 500	
1523	-	3 810	
1579	430	-	
1654	327	-	
1670	-	kolem 5 000	
1698	-	4 088	
1725	-	kolem 6 400	
1762	-	4 191	
1790	-	přes 5 500	
1803	-	přes 5 800	
1839	-	8 135	
1843	852	8 843	
1854	-	10 592	
1869	1 129	17 413	
1880	1 349	23 845	11 812 Čechů

1890	1 767	28 491	16 585 Čechů
1900	1 926	39 328	23 427 Čechů
1910	2 120	44 538	27 309 Čechů
1919	2 306	-	
1921	2 352	44 022	35 577 Čechů
1930	3 122	43 788	36 252 Čechů
1935	3 515	-	
1937	3 612	-	
1941	-	43 418	
1947	-	38 194	
1950	3 854	41 182	
1952	-	59 462	
1961	7 182	64 785	
1970	7 793	77 337	
1980	8 810	90 415	
1991	9 061	97 263	
1995	-	99 839	

Na následujícím obrázku (obr. 3) je fotografie desky umístěné na meteorologickém sloupu z roku 1925. Nachází se na Senovážném náměstí u budovy České pošty. Text na desce obsahuje základní informace týkající se Českých Budějovic. Zvláště zajímavé jsou údaje o počtu obyvatel a budov ve spojitosti s tabulkou 1. Dle sčítání v r. 1921 bylo ve městě 2355 domů a 43961 obyvatel.

Obr. 3

Dělení města na čtyři čtvrti a označování jednotlivých čtvrtí čísly vydrželo formálně až do počátku 19. století. Od konce 18. století převzala orientační i evidenční funkci popisná čísla, jejichž rozvržení však do značné míry respektovalo původní čtvrti [4].

Poznámka: V Encyklopedii Českých Budějovic je část čtvrti Pacovského (Quartale Paczaueri) neboli I. čtvrti zahrnuta do Rychtářovy (Prindlovy) čtvrti (Quartale Judicis), později označované jako II. čtvrť. Jedná se o městské bloky ze severu vymezené dnešní ulicí Radniční (dříve U Radnice) a z východu ulicí Biskupská. Toto rozdělení se neshoduje s vymezením městských čtvrtí podle výše uvedeného obr. 4 z publikace [4].

2.4 Dominanty středověkých Budějovic

Středověkou zástavbu Budějovic tvořily především jednopatrové měšťanské domy. Proto byly významnější stavby dobře patrné. Mezi přední dominanty města tehdejší doby patřily dominikánský klášter a farní kostel sv. Mikuláše.

Dominikánský klášter je starý jako samo město. Pozemek pro jeho stavbu získali dominikáni od lokátora Hirza. Ve stejné době se začalo i se stavbou kostela Obětování Panny Marie. Na objektu se pracovalo pravděpodobně ještě po polovině 14. století, jak naznačují znaky donátorů ve svornících křížové klenby. Areál dominikánského kláštera se dochoval v zásadě ve své původní gotické podobě, jen zčásti přeměněné barokními úpravami. Zcela ovšem zmizel klášterní hřbitov, který se od 13. století rozkládal v prostoru nynějšího Piaristického náměstí - sloužil svému účelu do první poloviny 18. století.

S výstavbou farního kostela sv. Mikuláše se začalo nespíše brzy po založení města a na samém sklonku 13. století byl téměř dostavěn.

Dalším významným objektem středověkého města se stal špitál sv. Václava, založený na začátku 14. století. Našli bychom jej u severního konce Krajinské ulice, v místech dnešních domů č. p. 280/42 a 281/44.

V Krajinské ulici byly od roku 1364 umístěny také masné krámy, přesunuté sem na příkaz Karla IV. z náměstí. Měly nepochybně jednotnou gotickou podobu, ale byly rozděleny na mnoho malých krámků, z nichž každý patřil jinému řezníkovi.

Nenápadnou, ale pro některé měšťany důležitou stavbou byla středověká synagoga, kterou zdejší Židé postavili po roce 1341 na místě domu č. p. 301/13 v nynější ulici U Černé věže. Její existence je poprvé doložena k roku 1380, ale tehdejší podobu synagogy neznáme. Při přestavbě domu v roce 1908 byly nalezeny zbytky gotické křížové klenby, nástěnných maleb a nápisů. Vše ale navzdory snaze historiků a židovské náboženské obce nenávratně zmizelo.

2.5 Městské opevnění

České Budějovice byly sevřeny prstencem městských hradeb, které po staletí chránily obyvatele před vnějším nepřítelem, ale vytvářely také zřetelnou hranici královského města z hlediska právního a zároveň bránily rozvoji městské zástavby. Výstavba pevnostního systému začala nepochybně brzy po založení Budějovic,

ale protáhla se na několik desetiletí. Z informací o zpusošení města Vítkovci 1277 a 1279 se dá usoudit, že stavba nepostupovala rychle a ještě na přelomu 70. a 80. let 13. století zřejmě město nebylo uzavřeno do souvislého prstence hradebních zdí. Do počátku 14. století však postoupilo budování fortifikace natolik, že se Albrecht I. Habsburský (*červenec 1255 Rheinfelden – †1. 5. 1308 Königsfelden), při svém tažení Čechami roku 1304, město nepokoušel vůbec dobýt. V roce 1318 se musel naděje na dobytí města po několikadenním obléhání vzdát rovněž Petr I. z Rožmberka (*1282 ?? - †14. 10. 1347 ??) [1].

První opevnění královského města vypadalo následovně. Podél celého obvodu města probíhala hlavní hradební zeď, vysoká kolem sedmi metrů. Do ní byly vevázány bašty půlkruhového půdorysu a později přistavovány i hranolové věže. Stavba vysokých věží probíhala postupně asi od poloviny 14. až do 16. století. Mezi nejstarší patřila hradební věž Manda na jižním konci Kněžské ulice a věž Lauseck v Panské ulici. Teprve v období pozdní gotiky byly vybudovány dvě dodnes dochované věže – Rabenštejn v dnešní Panské ulici a Železná panna (Špilhajbl) na Zátkově nábřeží.

V několikametrovém odstupu před hlavní hradbou se souběžně s ní táhla nižší parkánová zeď. Mezi nimi tedy ležel úzký prostor, tzv. parkán. Důležitými body v rámci městského opevnění byly brány, které přerušovaly kompaktní průběh hlavní zdi a musela proto být věnována zvláštní pozornost jejich obranyschopnosti. Každá z bran měla zřejmě od počátku podobu hranolové věže, jejímž přízemím procházel klenutý průjezd o šířce asi 3,5 - 4 metry. Ten bylo možné uzavřít masivními dvoukřídlými vraty a v případě ohrožení mohla být také spuštěna železná mříž. K bráně se přicházelo po dřevěném mostě přes vodní překážku (řeku Malši, Mlýnskou stoku). Část mostu blíže k bráně byla padací. Na severním konci Krajinské ulice stála brána Písecká, později nazývaná Pražská, dnešní ulici Dr. Stejskala uzavírala Rožnovská neboli Krumlovská či Linecká brána a na východním konci nynější ulice Karla IV. se tyčila brána Svinenská, které se později říkalo Vídeňská.

Vše, co stálo za vnějším límcem hlavní hradební zdi, bylo považováno za předměstí. Týkalo se to i dvou mlýnů, které byly na městskou hradbu přímo nalepeny – mlýna Předního a Zadního, jejich kola poháněla voda z Vltavy a Mlýnské stoky. Oba jsou v písemných pramenech připomínány již roku 1296 a oba dosud existují, byť zcela přestavěné, v Mlýnské ulici.

2.6 Doba prosperity za vlády Lucemburků

Lucemburská doba přinesla městu hospodářskou prosperitu. Karel IV. za pobytu v Budějovicích roku 1351 rozmnožil městská privilegia o nové výsady. Pro další rozvoj obchodu mělo mimořádný význam královské nařízení, podle něhož byli cizí kupci obchodující mezi rakouským Cáhlovem (Freistadt) a českými zeměmi povinni jezdit přes Budějovice a nabízet zde své zboží k prodeji. V *Maiestas Carolina*, pokusu o psaný zemský zákoník z 1355, zařadil Karel IV. Budějovice mezi nezczitelná královská zboží, která se měla stát oporou panovnické moci [1].

Od sklonku 14. století docházelo k zahušťování městské zástavby, které si vynutil narůstající počet obyvatel. Nárůst byl způsoben mimo jiné privilegiem Václava IV. (*26. 2. 1361 Norimberk – †16. 8. 1419 Kunratice u Prahy), jenž v roce 1393 povolil

Budějovickým přijímat do města drobné šlechtice a také poddané cizích panství, pokud se prokážou dokladem o svém řádném propuštění.

2.7 Nejistá doba začínající husitskými válkami

Za husitské revoluce představovaly Budějovice přední pevnost katolické strany v jižních Čechách. Jejich význam stoupl zvláště na přelomu 1420 a 1421, kdy se ostatní jihočeská a pošumavská města přidala na stranu revoluce a kdy vstoupil v platnost zákaz obchodovat s husity. Protože se toto omezení katolických Budějovic netýkalo, začaly na jihu Českého království zaujímat rozhodující postavení v obchodu se zahraničím [1].

V neklidných časech husitských válek se do bezpečí budějovických hradeb uchýlilo množství osob z venkova, které se mohly cítit ohroženy na životech – zejména šlo o katolické duchovní. V prolukách mezi staršími domy a na různých volných místech proto vyrůstaly nové domky (podél dnešní České a Hroznové ulice vedle klášterního hřbitova, v Hradební ulici a v ulicích poblíž kostela), v několika případech byl měšťanský dům rozdělen na dva nebo i tři menší.

Na sklonku září 1421 získal město do zástavní držby rakouský vévoda Albrecht V. Habsburský (*16. 8. 1397 Vídeň – †27. 10. 1439 Neszmély u Komárna, dnes Maďarsko), který sem vyslal 500 vojáků. Předsunutá pozice Budějovic měla spolu s Jihlavou a Znojmem chránit rakouské země před vpády husitů. Tato silná vojenská posádka poskytla bezpečí kupcům z Norimberka, Lince, Salzburgu, Freistadtu a dalších měst. Čeští obchodníci se tehdy začali výrazněji orientovat na obchod s Dolními Rakousy. Bohatství města lákalo nejen husitské radikály, ale i katolického velmože Oldřicha II. z Rožmberka (*13. 1. 1403 – †28. 4. 1462 Český Krumlov), který na krátký čas získal úřad městského hejtmana [1].

Roku 1434 začalo město obnovovat právní styky se Starým Městem pražským a o dva roky později bylo zrušeno zástavní právo na Budějovice, které se vrátily do majetku královské komory. Díky zesílenému vlivu Čechů na městskou správu okolo poloviny 15. století došlo i k výraznému počestění města, které začalo užívat název České Budějovice.

Přes nesouhlas měšťanů postoupil Ladislav Pohrobek (*12. 2. 1440 Komárno – †23. 11. 1457 Praha) koncem roku 1453 Budějovice doživotně Jindřichu IV. z Rožmberka (*1427 ?? - †25. 1. 1457 Vídeň). Klesnout na úroveň poddanského města a připadnout rodu, k němuž Českobudějovické nepoutaly právě nejlepší vztahy, pro ně bylo potupné. Vyhrocenou situaci, která v té době panovala, ukončila počátkem roku 1457 Jindřichova náhlá smrt. Na sklonku téhož roku udělil Ladislav Pohrobek městu vedle jiných výsad právo volit každoročně rychtáře z řad svých měšťanů a pečeti červeným voskem [1].

Obr. 5

První český purkmistr Ondřej Puklice ze Vzťah (*?? ?? - †25. 5. 1467), ač sám katolík, nesouhlasil počátkem 1467 se zveřejněním papežské buly ohlašující klatbu na Jiřího z Poděbrad (*23. 4. 1420 asi Poděbrady – †22. 3. 1471 Praha). Proti tomu se postavila velká část německého měšťanstva. V nastalé revoltě byl v květnu 1467 zavražděn (obr. 5) a městskou správu znovu ovládl německý patriciát. České Budějovice se zařadily do tábora Zelenohorské jednoty, uznaly za panovníka Matyáše Korvína (*23. 2. 1443 Kluž – †6. 4. 1490 Vídeň) a přijaly jeho vojenskou posádku. Takový stav trval do roku 1479, kdy vyslovily poslušnost Vladislavu II. Jagellonskému [1].

2.8 Pozdní gotika a renesance v ulicích města

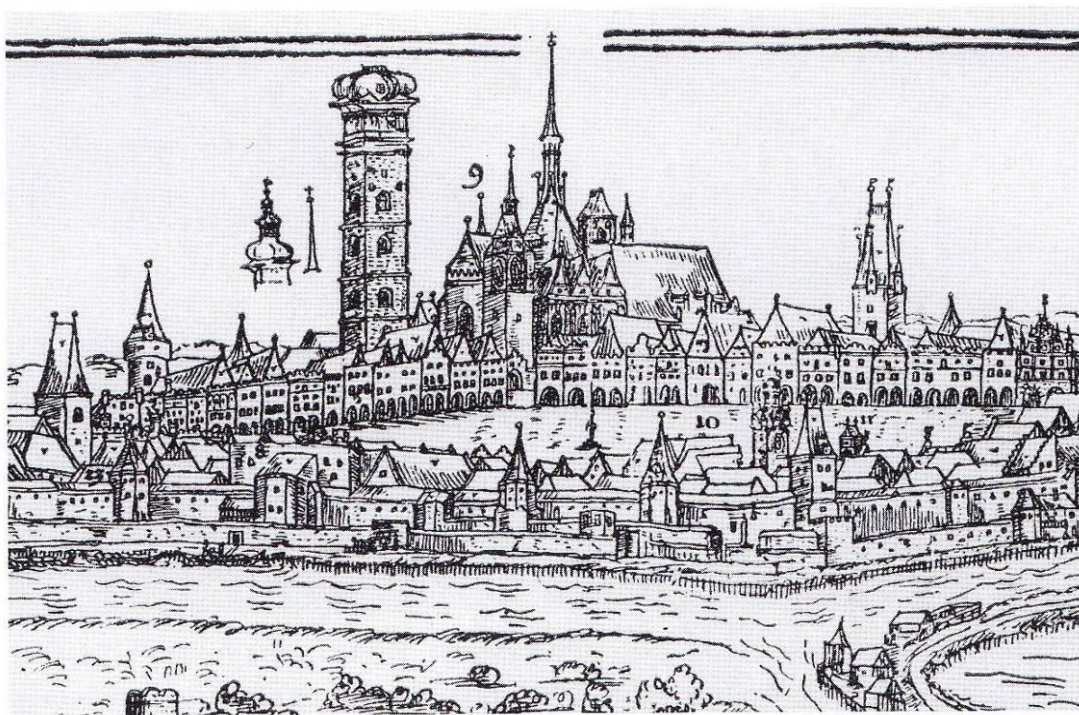
Výrazně se do tváře Českých Budějovic zapsala pozdní gotika, i když její výtvoři později z velké části zanikly. Mnoho měšťanů dalo své domy přestavět a nechalo na nich vyniknout nové architektonické a kamenické prvky. I nejpozdější gotika, která se již prolíná s nastupujícím renesančním stylem, zanechala v budějovických ulicích několik staveb.

Na přelomu 15. a 16. století obklopil České Budějovice vnější prstenec opevnění, tvořený jednoduchou hradbou s čtverhrannými nebo vícebokými baštami. Předpolí Písecké, Svinenské i Krumlovské brány zajistily předsunuté barbakány, které posilovaly obranu bran. Byla to reakce na pokrok v obléhací technice, zejména dělostřelbě, ale zároveň i jeden ze způsobů reprezentace – přichozího měl již z dálky ohromit a nepříteli odradit pohled na věže, bašty a hradby chránící královské město. Vnější stěnu pevnostních zdí kryla omítka, bašty, věže a brány byly navíc pestře pomalovány. Rozšířený hradební systém nabýval opodstatnění z hlediska hrozícího tureckého nebezpečí. Roku 1512 velká povodeň těžce poškodila hradby v úseku podél Malše a Vltavy, takže muselo být věnováno nemalé úsilí jejich opravě.

Také uvnitř města vzniklo tehdy několik významných staveb. U hradeb vedle dominikánského kláštera byla v roce 1531 postavena městská obilní sýpka, později využívána jako zbrojnice a v 19. století potom opět jako sýpka a skladiště soli. Dodnes dochovaná budova vyniká svým vysokým stupňovitým štítem, ve kterém jsou zasazeny tři lidské masky, o jejichž účelu se stále spekuluje. Velmi podobný, i když ne tak strmý stupňovitý štít s klíčovými střílnami mívala také budova masných krámů po celkové přestavbě, která proběhla asi v roce 1554.

Velkými změnami prošla v 16. století rovněž radnice nacházející se tehdy již na svém nynějším místě. Zanedbaná údržba vedla ke statickým poruchám, které nakonec přiměly městskou správu k celkové přestavbě – novou radnici postavil v letech 1555 - 1558 stavitel italského původu s poněkud změněným jménem Hans Spatz. Raně renesanční budova měla směrem do náměstí stupňovitý štít, nad nárožím věž s hodinami a průčelí bylo zdobeno sgrafitovými ornamenty.

Vrcholem pozdně gotického stavitelství ve městě byl bezesporu farní chrám sv. Mikuláše. Starý kostel vykazoval v roce 1517 takové poškození, že obec uspořádala sbírku na nový a zřejmě již roku 1518 začaly nejnnutnější stavební úpravy.

Obr. 6

Závěrečné práce spadají podle dochovaných účtů do roku 1535. Výsledkem se stala monumentální trojlodní stavba, jejíž podobu známe pouze díky vedutě města (obr. 6) od Jana Willenberga (*23. 6. 1571 Vratislav – †1613 asi Praha). V nároží nejbližší k náměstí stála čtyřboká věž s velkými hodinovými ciferníky, dominantní prvek představovala vysoká stanová střecha, zdvihající se nad trojlodím, jejíž osmiboký jehlanec byl zakončen štíhlou vížkou. Podle Willenbergova vyobrazení se zdá, že kříž na vrcholu této věžičky sahal až k prostřední báni Černé věže, tedy zhruba do výšky 60 metrů. Tento velkolepý chrám vévodil budějovickému panoramatu jen málo přes jedno století; byl zničen požárem v létě 1641, o němž ještě bude zmínka.

Vedle chrámu sv. Mikuláše zanechalo 16. století Českým Budějovicím ještě jednu dominantu, která kraluje městu dodnes – Černou věž. Její stavba měla nejen reprezentativní význam, ale současně velmi důležité úlohy praktické: stala se zvonící a také strážní věží, z jejíhož ochozu sledovali věžní a ponocní město, aby včas oznámili případné nebezpečí. Městská věž vyrůstala ještě z tradic gotického stavitelství, jak o tom svědčí hrotitá okna a také klíčové střílny ve schodišťové věži. Ale protože stavba věže se protáhla na tři desetiletí (1549 - 1577) a vystřídali se během ní tři stavitelé, má ochoz a střecha již renesanční charakter. Jejími staviteli byli Italové Hans Spatz, Lorenz Vogarell a Vincenc Vogarell.

V roce 1529 zasedal ve městě zemský sněm, o rok později generální sněm zemí Koruny české za účasti krále Ferdinanda I. (*10. 3. 1503 Alcalá de Henares – †25. 7. 1564 Vídeň). Klíčovým bodem obou jednání byla finanční a vojenská pomoc na vedení války Habsburků proti Turkům.

Hospodářský a politický rozvoj Českých Budějovic příznivě ovlivnila loajalita zdejších měšťanů k Habsburkům během prvního stavovského odboje 1546 – 1547 [1].

V 16. století dokázali zdejší měšťané využít všech ekonomických výhod a politických výsad k přeměně města na význačné středisko hospodářského a politického života celého regionu, pyšníci se navenek i honosnou renesanční tváří. Poměrně krátké období renesance se podepsalo především na tváři měšťanských domů, z nichž mnohé byly zcela přestavěny, jiné získaly alespoň novou výzdobu průčelí.

Roku 1585 byla havířská osada Velké Hory, ležící východně od Budějovic, povýšena na samostatné horní město (Rudolfovo) císaře Rudolfa II. (*18. 7. 1552 Vídeň – †20. 1. 1612 Praha). Tamní stříbrná ložiska byla tak bohatá, že už 1569 byla v Českých Budějovicích zřízena královská mincovna, činná zde více než 40 let. Rudolfovo se stal rivalem pro České Budějovice [1].

V letech 1547 – 1562 bylo vytěženo v pěti dolech Rudolfova 129246 hřiven stříbra, tj. 32721 kg, do roku 1618 celkem i s Budějovicemi cca 200 tisíc hřiven (1 hřivna = 0,253 kg) v ceně 2 miliony zlatých [2].

Začátkem června 1597 postihl východní část města rozsáhlý požár, který vypukl v domě zlatníka Šlechty naproti Černé Věži. Oheň se šířil do dnešních ulic U Černé věže, Hroznové, Plachého a do Kněžské, zničil 75 domů a osm předměstských dvorců. Mnohá spáleniště zůstala neobnovena po desítky let a některá z nich využili v roce 1615 kapucíni při zakládání svého kláštera.

2.9 Období třicetileté války

Dobu poměrného rozkvětu vystřídaly nejisté časy první poloviny 17. století, kdy se České Budějovice opět osvědčily jako strategicky významná pevnost. Předzvěsti horších časů se stal vpád pasovského vojska v roce 1611, během jehož pobytu ve městě značně utrpěla především zástavba budějovických předměstí.

V konfliktu českých stavů s Habsburky zůstaly katolické Budějovice na císařské straně. Vzhledem k jejich strategicky výhodné poloze bylo takové rozhodnutí

důležité pro průběh vojenských operací v celých jižních Čechách. Císařští, vědomi si významu toho opěrného bodu, dokázali město udržet ve svých rukou nejen proti stavovské armádě, ale později i proti Švédům [1].

Již v červnu 1618 táhl na Budějovice hrabě Thurn s vojskem 4000 mužů. Městský hejtman Aulner z Birkenfelsu najímal na rychlo žoldnéře a s měšťany se statečně bránili, než jim na pomoc přišlo císařské vojsko. Od listopadu 1618 podnikal z Českých Budějovic časté výpady hrabě Buquoy. Hned po bitvě na Bílé Hoře potvrdil král Ferdinand II. (*9. 7. 1578 Štýrský Hradec – †15. 2. 1637 Vídeň) všechna privilegia královskému městu a značně je rozmnožil [8].

Na podzim 1631, když Sasové obsadili Prahu, staly se dobře opevněné Budějovice na čas hlavním městem Českého království. Tehdy zde našly útočiště nejvyšší zemské úřady, jejich úředníci i církevní hodnostáři. Od listopadu 1631 do září 1632 byly v městském farním kostele uloženy zemské desky, korunní archiv a korunovační klenoty, které zde později našly úkryt ještě jednou. V lednu příštího roku zasedal ve městě opět zemský sněm. Odměnu za věrnost trůnu a částečnou kompenzaci válečných škod, nákladů spojených s ubytováním vojsk a s opevňováním města, představovaly četné výsady a úlevy, které zdejšími měšťanům poskytl panovník během války[1].

Podle předem promyšleného plánu začalo být koncem třicátých let 17. století budováno moderní vnější opevnění města, odpovídající pokrokům ve vojenské obléhací technice. Středověký pevnostní systém byl rozvinut hluboko do předpolí prostřednictvím mohutných trojúhelných nebo pětibokých náspů, tzv. ravelinů, které spolu se širokým vodním příkopem vytvořily souvislou linii podél jihovýchodního, východního a severního obvodu města. Na ravelinech se nacházela palebná postavení děl a tyto pevnostní prvky měly zároveň chránit město před účinky nepřátelské dělostřelby. Další dva raveliny se nalézaly v izolované poloze na Dominikánském, dnešním Sokolském ostrově a posilovaly obranyschopnost města od západu.

Dne 24. 7. 1641 zasáhl České Budějovice rozsáhlý požár, který během sedmi hodin zničil více než dvě třetiny města. Požár, který vypukl neopatrností ranhojiče Jana Filipa Hallera v Krajinské ulici, se rychle rozšířil k Pražské bráně a hnán západním větrem postupně přeskakoval po šindelových střeších, až zničil nebo těžce poškodil 216 měšťanských domů. Shořel také svatováclavský špitál s kostelíkem, chrám sv. Mikuláše, hřbitovní kaple sv. Jakuba, dvanáct hradebních věží a bašt i dřevěné části hradebního ochozu. Tento požár lze označit za největší katastrofu, která kdy město postihla.

Obr. 7

Přednostně bylo nutné obnovit opevnění města a vystavět nový městský kostel, který začal své poslání plnit od konce roku 1645. Přeměna Českých Budějovic v moderní bastionovou pevnost skončila rokem 1663, kdy už střední Evropě hrozilo nové turecké nebezpečí. V této souvislosti byla také nařízena důkladná prohlídka starých městských hradeb, která přinesla neblahá zjištění o jejich stavu – na mnoha místech si oprava zdí vyžádala nemalé náklady a roku 1663 vznikly tři nové hradební věže. Právě v polovině šedesátých let 17. století zachytil Daniel Wussin (*1626 Štýrský Hradec - †21. 8. 1691 Praha) relativně podrobně České Budějovice na své vedutě (obr. 8), která ukazuje město již obklopené raveliny.

Pokud porovnáme Wussinovu vedutu (obr. 8) se současným ortofotografickým snímkem Českých Budějovic (obr. 9), nalezneme zřetelné obrysy míst, kde dříve stály raveliny. Na jejich místě byl v 19. století zřízen městský park a trojúhelníkový tvar dřívějších obraných pozic je dnes vyplněn zelení.

2.10 České Budějovice za vlády Marie Terezie

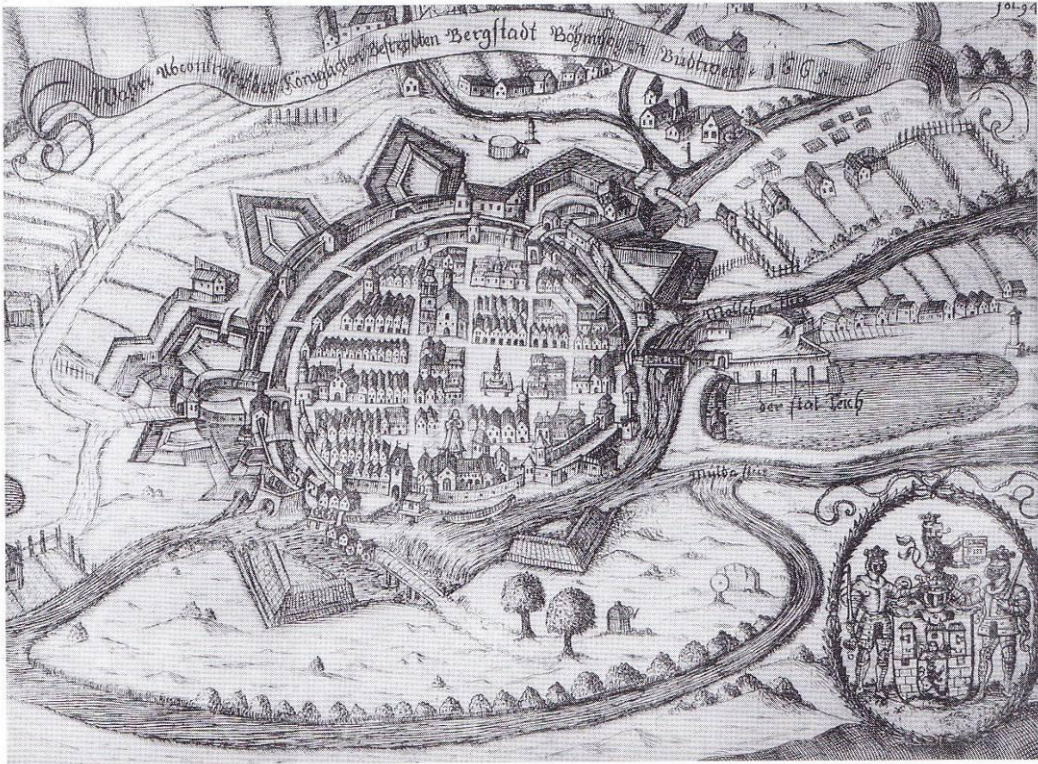
Město se postupně zotavovalo z následků válečných let a velkého požáru. První polovina 18. století se stala obdobím výrazných barokních proměn města, kdy velká část měšťanských domů byla přestavěna nebo alespoň upravena podle požadavků nového stylu.

Nejvýznamnější barokní světskou stavbou ve městě se stala nová budova radnice z 1727 – 1730. Spolu s monumentální kompozicí Samsonovy kašny (českobudějovický nejplodnější barokní sochař Josef Dietrich), zřízené v letech 1721 – 1727 na místě pranýře, tvoří dominantu rozlehlé plochy čtvercového středověkého náměstí [1].

V první třetině 18. století se opakovaly ničivé požáry, které měly vliv na podobu jednotlivých budov nebo částí města. První požár z července 1720 způsobil škodu na osmi domech mezi náměstím, Krajinskou a Hroznovou ulicí. Avšak 8. dubna 1728 vypukl mnohem větší požár v České ulici, kde zničil celou řadu domů. Oheň zasáhl i dominikánský klášter, jehož konventní budovy utrpěly rozsáhlé škody a musely být následně přestavěny. Konvent poté získal během let 1728 - 1740 zcela novou, barokní podobu, kterou si uchoval dodnes. Na místě spáleniště v České ulici byla ještě roku 1728 zahájena výstavba devíti nových domů.

Války o rakouské dědictví, vedené ve 40. letech 18. století, se nevyhnuly ani Českým Budějovicím. Na jejich počátku město nakrátko obsadila francouzsko-bavorská armáda, kterou v prosinci 1741 vystřídaly císařské jednotky. Během jara a léta následujícího roku se podařilo vytlačit Francouze z jižních Čech. Dne 29. 9. 1744 oblehli Prusové bezbranné město a magistrát přistoupil na čestnou kapitulaci, ale již 22. 10. 1744 plukovník Trenk se svými pandury stekl městské zdi a zajal 1000 nepřátel. Opravy válečných škod si vyžádaly nepoměrně méně času a úsilí než před sto lety [1].

Po těchto válkách podstatně vzrostla důležitost města. Zřízení Budějovického kraje v roce 1751 do budoucna zaručilo Českým Budějovicím postavení správního centra pro velkou část jižních Čech. Nové krajské město se stalo i centrem vzdělanosti, když počátkem šedesátých let přišli piaristé, aby tu založili gymnázium a kolej. Roku 1785 bylo více než po stoletém úsilí založeno českobudějovické biskupství.

Obr. 8

Obr. 9

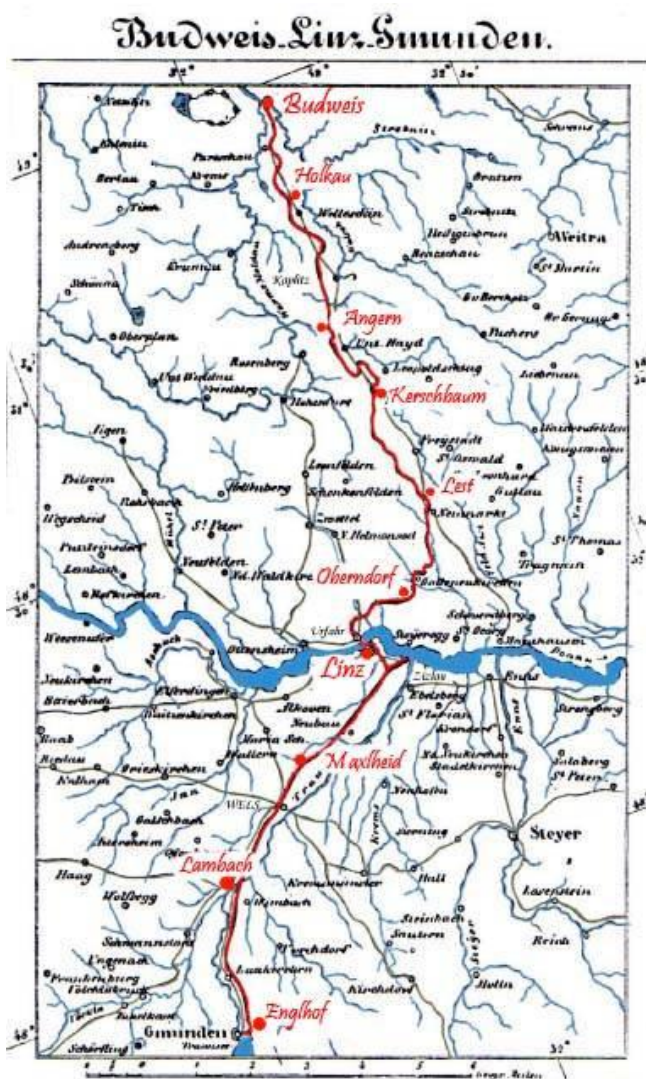
2.11 Proměna středověkého města

České Budějovice si do napoleonských válek uchovaly přibližně svůj středověký ráz, i když zástavba byla spíše barokní. Nebyla tu ještě kanalizace ani uliční osvětlení a staré hradby stály připraveny bránit se nepříteli. Město dosud působilo takřka středověkou atmosférou, která během 19. století nenávratně zmizela.

Století začalo symbolicky: roku 1802 budějovické noční ulice poprvé prozářilo veřejné osvětlení, tvořené tenkrát olejovými lampami. Po napoleonských válkách,

kdy se ve městě vystřídali obě soupeřící mocnosti (1805 Francouzi a 1809 Rakušané), se rozvinul čilý stavební ruch, který rozprodejem barokních hradeb a bašt od roku 1825 zasáhl i do okrajových částí. Rozrůstáním zástavby, otevřením se navenek, přibýváním městské zeleně, rozvojem infrastruktury, vznikem průmyslu a nových dopravních cest se město změnilo k nepoznání [1].

Rozsáhlejší průmyslovou výstavbu předznamenalí vídeňští bratři Ludwig a Carl Hardtmuthové, kteří přeložili do Českých Budějovic svou továrnu na tužky a kameninové zboží. Přimo ve vnitřním městě vyrostlo v první polovině 19. století několik obecních, erárních, církevních a dalších budov veřejného charakteru. V letech 1814 - 1815 byl postaven nový Malý pivovar a s odstupem několika let došlo rovněž k přístavbám Velkého pivovaru [1].

Obr. 10

V České ulici byl roku 1825 postaven nový objekt vězení, který se vlastně stal zadní částí radnice. Kvůli přílivu obyvatel přibývalo již od počátku 19. století dvou a vícepatrových nájemních domů. Převratného významu dosáhla koněspřežní železnice mezi Českými Budějovicemi a Lincem (obr. 10), která byla první na evropském kontinentě. Roku 1832 na ní byla zahájena nákladní a o čtyři roky později i osobní doprava.

Vnitřní město rostlo do výšky a jeho zástavba se zahušťovala, zatímco předměstí se během první poloviny 19. století značně rozšířila a zástavba tu byla z požárních

důvodů i díky dostatku místa rozvolněná. Rychlejšímu rozvoji předměstí bránila do roku 1815 určitá nejistota, plynoucí z toho, že České Budějovice měly být přeměněny na pevnostní město moderního typu, jakým byl například Hradec Králové nebo Olomouc. S tím by samozřejmě souvisela nutnost zcela vyklidit předpolí do vzdálenosti mnoha set metrů. Teprve po zavržení této myšlenky se stavební činnost před budějovickými hradbami rozeběhla naplno.

Již těsně před rokem 1850 se předměstí vyrovnalo vnitřnímu městu, jak v počtu domů tak obyvatel. Jak již bylo předznamenáno dříve, hradební systém se začal rozpadat. Některé pevnostní bašty byly přestavěny k nepoznání, jiné zbořeny. Demolice se nevyhnula ani třem budějovickým branám. Roku 1844 byla stržena brána Linecká, 1845 Vídeňská a na jaře 1867 brána Pražská.

Hradby obtékala Mlýnská stoka, za níž byl násep a za ním příkop. Od začátku 19. století vedla podél příkopu a po valu promenáda lemovaná stromořadím. Roku 1818 byl na bývalém ravelinu naproti Rudolfovské třídě zřízen menší park. Po zbourání vnějšího opevnění a zasypání příkopu se roku 1875 začalo s realizací městského parku táhnoucího se od Senovážného náměstí až k hostinci U Zelené ratolesti.

Do města proudil obchod stále novými směry. Roku 1828 byla probourána hradba na konci Biskupské ulice a postaven nový most přes Malši, zvaný Železný. Později si koněspřežní dráha prorazila cestu skrze hradby i na opačné straně města, z České ulice směrem k Zelené ratolesti.

V 19. století pokračovala výstavba dvou a vícepatrových domů jak na náměstí, tak i v okolní zástavbě. Za všechny lze jmenovat novorenesanční Německý dům poblíž divadla, městský dům U Tří korun situovaný vedle radnice nebo budovu městské školy na rohu ulic Kněžské a Kanovnické.

V 19. století bylo město zasaženo požárem celkem třikrát. Poprvé roku 1834, kdy shořelo čtrnáct domů v České ulici. Roku 1861 požár zničil čtyři domy v Panské ulici. A roku 1868 lehlo popelem dokonce 34 domů a to v Široké a Biskupské ulici a také na jižní straně náměstí.

Na přelomu 19. a 20. století začala realizace nového územního plánu vypracovaného pod vedením ředitele městského stavebního úřadu Ludwiga Hacka. Řešil se v něm především budoucí rozvoj předměstí, ale necitlivě zasahoval i do vnitřního města. Mírně zvlněné ulice měly být narovnané, rozšířeny a v nárožích zkoseny (včetně radnice), zástavba zvýšena a zmodernizována. Rozšíření silnic by znamenalo zbourání podloubí, charakteristického znaku Českých Budějovic. Naštěstí se do první světové války podařilo uskutečnit jen poměrně málo z těchto představ, ale i tak bylo během krátkého času ztraceno mnoho památek. Například stavbě paláce Včela (Biene) z let 1895 - 1896 musel ustoupit renesanční tzv. Stuklíkův dům a dům sousední i s podloubím. Palác Včela se nachází na nároží náměstí a dnešní ulice Karla IV.. Takto byly staré domy přestavovány či bourány a nahrazovány vícepatrovými moderními budovami. Roku 1908 byly zničeny pozůstatky středověké židovské synagogy objevené při demolici domu v nynější ulici U Černé věže.

Dne 15. 6. 1909 byl v Českých Budějovicích zahájen tramvajový provoz a roku 1946 bylo rozhodnuto o výstavbě trolejbusových tratí. Během druhé světové války byla

roku 1949 tramvajová doprava zrušena. První autobusová linka vyjela z vozovny 8. 9. 1951 a od 1979 autobusy zcela nahradily trolejbusy, které byly zavedeny opět do provozu až v roce 1991 [1].

Během první světové války se kvůli špatné ekonomické situaci příliš nestavělo. Až po válce se opět více začaly dotvářet další části vnitřního města a především předměstí.

Mezi ulicemi Biskupskou a Dr. Stejskala byl v letech 1911 - 1912 zbourán Velký pivovar, Katovská věž a velká část hradeb. Tyto budovy ustoupily neuskutečněnému plánu postavit zde moderní hotel. Na tomto místě se v letech 1928 - 1930 realizovala výstavba řadových vícepatrových budov. V meziválečném období bylo mnoho staveb nahrazováno novými, vyššími a modernějšími. Přitom zanikaly domy renesanční, empírové a dokonce i gotické. Na přelomu 20. a 30. let pronikl do města funkcionalismus například v podobě obchodních domů Baťa a Brouk a Babka.

Proměnou prošlo v letech 1935 - 1939 i Náměstí Přemysla Otakara II., tehdy Masarykovo náměstí, které dostalo novou podobu podle návrhu jednoho z předních architektů té doby, Pavla Janáka (*12. 3. 1882 v Praze – †1. 8. 1956 tamtéž). Nové dláždění je utvořeno do šachovnicového tvaru. Ukázka původní dlažby je k vidění podél obvodu Samsonovy kašny. V této podobě můžeme náměstí spatřit i dnes.

Velkých změn dostal také Sokolský ostrov, na němž Sokolové postupně začali budovat velký sportovní komplex.

Druhá světová válka opět znamenala útlum stavební činnosti. Navíc byly roku 1945 České Budějovice bombardovány spojeneckými letouny. Bomby napáchaly nejvíce škod na Vídeňském předměstí, bylo zasaženo i vnitřní město a to především divadlo, nároží Biskupské ulice a také domy na nábřeží. Proto musely být tyto části města narychlo opraveny a po válce postupně přestavěny.

Koncem 60. a v průběhu 70. let docházelo k dalším necitlivým zásahům v historické zástavbě města. Za všechny lze jmenovat několik příkladů: demolice zadních částí všech domů v bloku mezi ulicemi Kněžskou, Kanovnickou a Hradební, nebo zbourání Ferdinandových lázní a hradeb na nábřeží Mlýnské stoky. Na jejich místě byla postavena nevzhledná budova tehdejší krajské politické školy. Další budovu ze socialistické éry bychom našli na rohu ulic Plachého a Hradební, kde vyrostl objekt pro ředitelství Jihočeských cihelen.

Podobným zásahům do městské zástavby zamezilo roku 1980 vyhlášení městské památkové rezervace, kam spadá bohužel jen staré město. Nové objekty se tedy navrhují tak, aby co nejlépe zapadly do charakteru okolí zástavby. Například u Koncertní síně Otakara Jeremiáše byl zachován původní vnější vzhled, jaký míval jako bývalý kapucínský kostel sv. Anny. Na náměstí byl dokonce přestavěn v roce 1985 dům č. p. 56/1 do čistě renesanční podoby.

V posledních letech lze v Českých Budějovicích pozorovat snahu o obnovu starých památek, jakou byly například oprava věže Rabenštejn a rekonstrukce věže Železná panna. Avšak lze nalézt i objekty, které charakteru městské zástavby neodpovídají. Za všechny jmenujme dům č. p. 103/4 v ulici Karla IV., který ze zástavby vyčnívá svými prosklenými prvky.

3. STARÉ MAPY ČECH

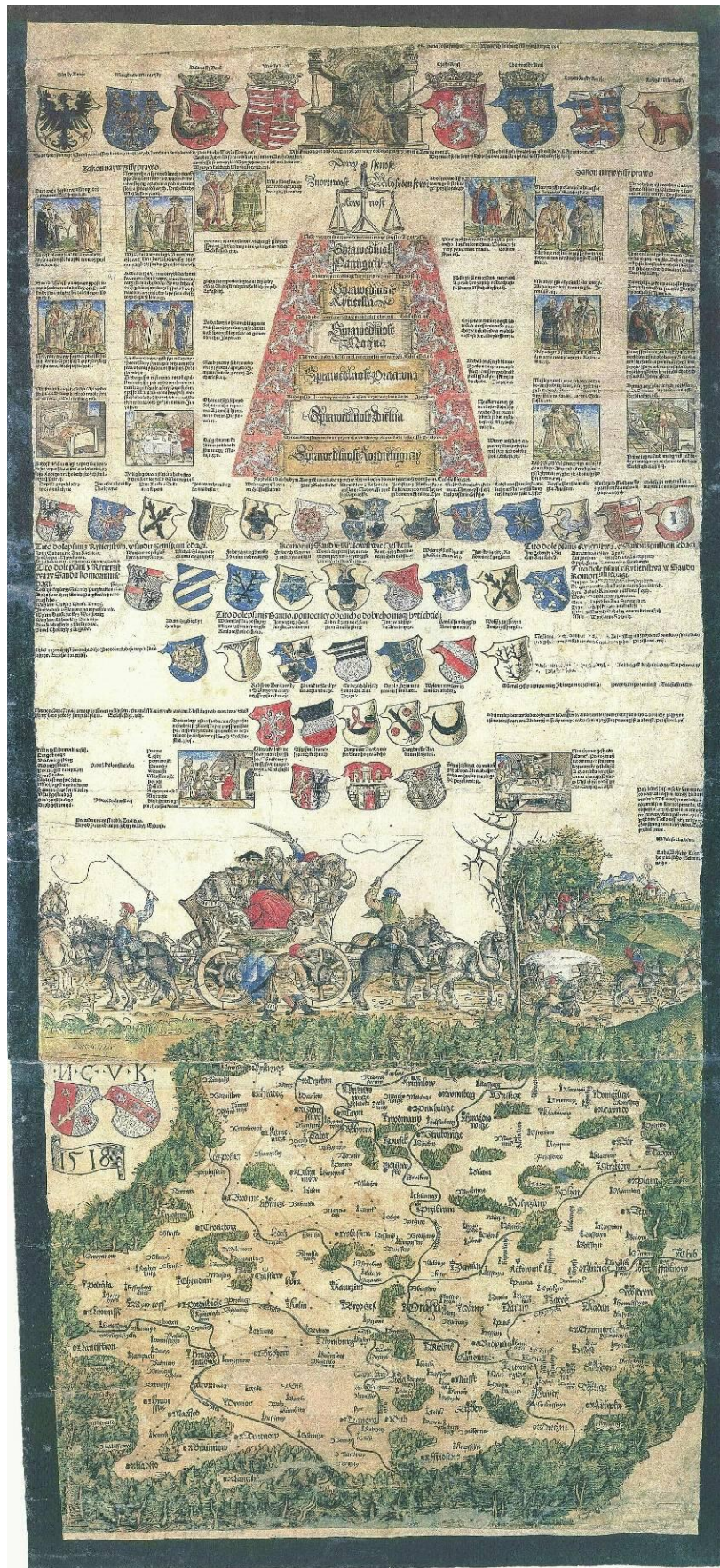
(Tato kapitola čerpá především z publikace Karla Kuchaře [7] KUCHAR, Karel: *Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky. I., Mapy českých zemí do poloviny 18. století*. Praha, Ústřední správa geodézie a kartografie, 1959. 68 s.)

3.1 Klaudyánova mapa Čech (1518)

Nejstarší známou mapou Čech je Klaudyánova mapa (MP 1), datovaná do roku 1518, tedy doby, kdy královské město již přes 250 let neochvějně hájilo panovníkovi zájmy na jihu Čech a tudíž je na této mapě náležitě zaznamenáno.

Mikuláš Klaudyán (*?? ?? - †1521 Lipsko), zvaný tak pravděpodobně podle své tělesné vady (kulhavý = latinsky claudianus), vstoupil do dějin české kartografie jako tvůrce zřejmě první tištěné mapy Čech z roku 1518. Mladoboleslavský lékař a učenec, příznivec Jednoty bratrské, založil v roce 1518 v Mladé Boleslavi českobratrskou tiskárnu. Pro mapu Čech, o níž není dosud známo, k jakým účelům byla vydána, dal zhotovit v Norimberku dřevěné tiskové desky; a mapa se tiskla v dílně Hieronyma Höltzela. Vlastní vyobrazení Čech o rozměrech 460 x 550 mm a měřítku cca 1:685 000 zaujímá dolní třetinu celého listu (1260 x 640 mm). Kolorovaná mapa je orientována k jihu. Znázorňuje Čechy se schematickým vyobrazením lesů a pohoří, říční sítí, hlavní zemské stezky s vyznačením vzdáleností v mílích, hrady a česká města, rozlišená mapovými značkami na královská a poddanská, kališnická a katolická a na městečka. Názvosloví je české. Horský val obklopuje Čechy s Kladskem. K pramenům Labe připsal Klaudyán jediný název pohoří: *Krkonoss* [10].

Horní dvě třetiny mapy tisku jsou vyplněny ilustracemi, zpodobňujícími českého a uherského krále Ludvíka Jagellonského (*1. 7. 1506 Budín – †29. 8. 1526 Moháč) se znaky zemí, kterým vládl, dále alegorie spravedlnosti v podobě vah, po jejichž stranách je po sedmi obrazcích, které ve spojení s výroky Písma tvoří jakési zrcadlo mravů. Následují čtyři řady erbů s příslušnými jmény a funkcemi nejvyšších hodnostářů, členů zemského i komorního soudu, poslední řada erbů náleží městům Praha, Kutná Hora a Žatec. Vyobrazení přiléhající těsně k mapě vyobrazuje kočár zapřažený v obou směrech, navíc držený dvěma muži za loukotě. Hašteřiví věřící ve voze, toužící se dostat do království nebeského, jsou vydáni na pospas dvěma vozkům, kněžím odlišných vyznání. Pravděpodobně je stihne stejný osud jako přepadeného sedláka v pravé části ilustrace, která nejspíše poukazuje na neutěšené bezpečnostní poměry na veřejných cestách za vlády slabých Jagellonců.

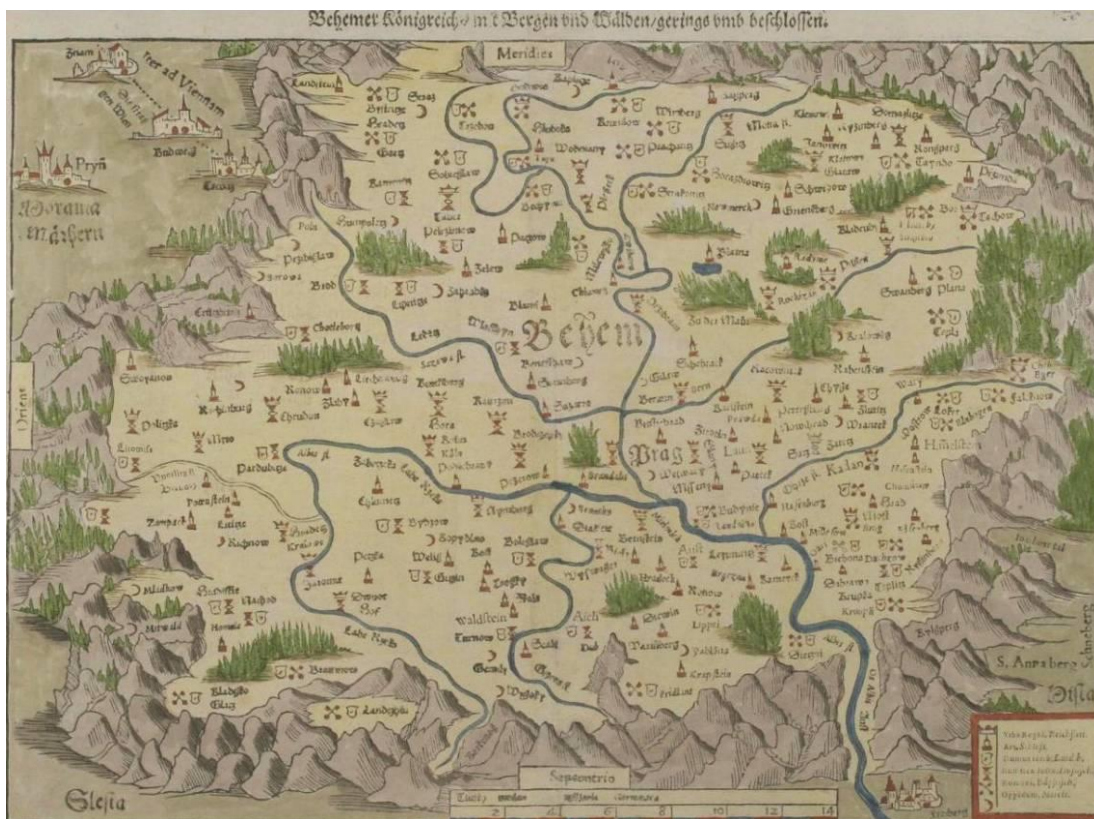

3.2 Münsterovy kopie Klaudyánovy mapy

Sebastian Münster (*pravděpodobně 20. 1. 1488 Nieder-Ingelheim, †26. 5. 1552 Basilej), známý německý kosmograf a hebraista, který se proslavil zhotovením prvního atlasu. Právě v tomto atlasu *Cosmographia* se objevuje i kopie zřejmě první dochované mapy Čech.

Klaudyánova mapa byla dlouho známa pouze z kopií, které pořídil Sebastian Münster. První z nich je mezi 12 mapami, jimiž Münster doplnil své třetí vydání *Ptolemaiovy Geografie* roku 1545. Münsterova kopie mapy je zmenšena vůči původní mapě asi na tři pětiny. Na rozdíl od Klaudyána vysvětlil použité mapové značky (korunu, štít, kalich a další). Kromě této velké kopie přichází v Münsterových *Kosmografiích* od r. 1550 ještě malá mapka Čech v textu, řezaná také podle mapy Klaudyánovy.

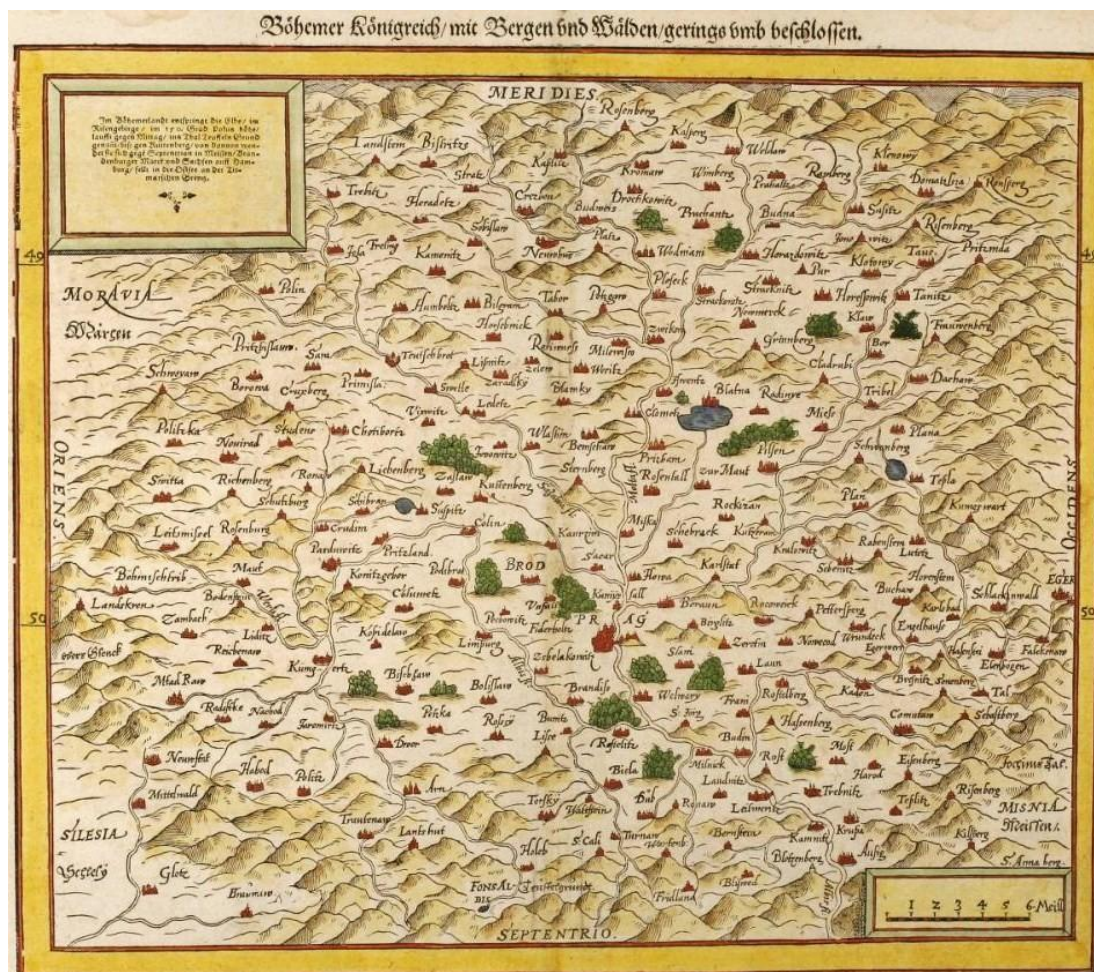
Následující vyobrazení Čech (MP 2) obehnaných hradbou hor pochází z roku 1570. Její inspirace Klaudyánovou mapou Čech je zjevná. Zajímavostí pro badatele zaměřujícího se na České Budějovice je detail v levém horním rohu mapy, kde jsou právě Budějovice zakresleny na cestě z Prahy do Vídně.

MP 2

Sebastian Münster vytvořil značné množství map. Jednou z nich byla i mapa Čech z roku 1550 (MP 3), která je nejspíš kompilací Klaudyánovy a Crigingerovy mapy. Autor se nedovedl jednoznačně rozhodnout pro jeden nebo druhý pramen a tím zavedl místy do mapy chaotickou situaci. Nejnápadnější je to na kresbě vodních toků.

Münsterova mapa byla vydána roku 1550, tedy o 18 let dříve než mapa Crigingerova. Vystává samozřejmě otázka, zda je údaj, uvádějící u Münsterovy mapy Čech rok vydání 1550, pravdivý.

MP 3

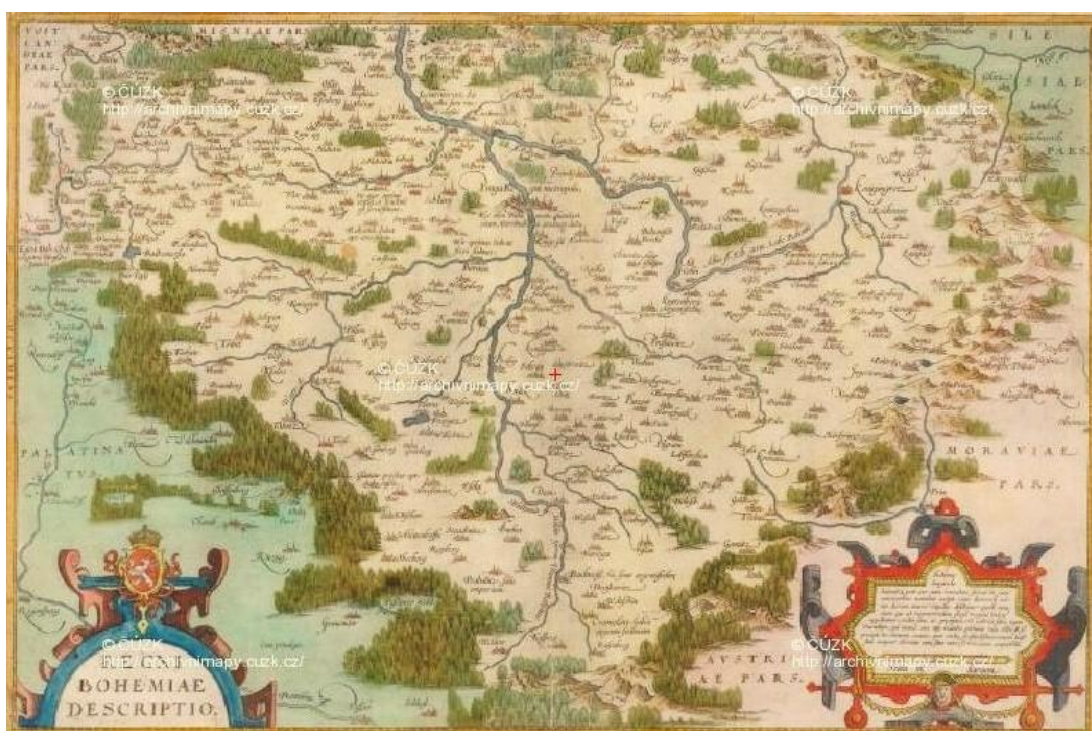
3.3 Crigingerova mapa Čech (1568)

Jan Criginger (*srpen 1521 Jáchymov - †27. 12. 1571 Marienberg), studoval v Lipsku a Tübingenu. Poté se usadil v Marienbergu, kde působil až do své smrti. Za svého života se zabýval literaturou, teologií a kartografií.

Jeho kartografická tvorba byla předmětem pozornosti tehdejších zahraničních kartografů a zůstala dodnes důležitým článkem ve vývoji mapového zobrazení Čech. Kolik map Criginger navrhl a dal vyrýt, není známo. Nejvíce pozornosti vzbudily ty mapy, o nichž se zmínil Ortelius (MP 5), a jichž se také týká celá kartografická literatura o Crigingerovi. Mezi další kosmografy, kteří využili poznatků z Crigingerova díla patřili Sebastian Münster, Gerhard Mercator (MP 4 - mapa Čech Gerharda Mercatora ze 2. olovinu 16. století) a Gerard de Jode.

MP 4

MP 5

Crigingerova mapa Čech z roku 1568 má název *Bohemiae regni chorographica descriptio*; mapa má tvar oválu, jehož osy mají rozměry 486 mm a 412 mm, v rozích je vyplněna rytinami, které zobrazují mužské postavy a erbovní znaky Čech, Moravy, Slezska, Horní a Dolní Lužice. Na horní hraně ornamentálního rámu je

zobrazen v malém kruhovém rámečku medailon s profilem císaře Rudolfa II. (* 18. 7. 1552 Vídeň – † 20. 1. 1612 Praha). Kopie této mapy je archivována v Královské kanonii Premonstrátů na Strahově v Praze.

Na území Čech obsahuje Crigingerova mapa 292 sídlištních značek, z nichž 224 připadají na města, městečka a vesnice, 59 na hrady, 7 na místa s význačnými kláštery. Abraham Ortelius ve své kopii mnoho hradištních značek změnil na prosté značky sídlištní nebo je zcela vynechal. Na Crigingerově mapě je chybně uvedena poloha Českého Krumlova, u řeky Malše místo u Vltavy. Tuto chybu zopakovali i výše zmiňovaní zahraniční kartografové.

Crigingerova mapa obsahuje velmi zdařilý záznam českých hor a podrobnou síť vodních toků.

3.4 Aretinova mapa Čech (1619)

Pavel Aretin z Ehrenfeldu (*?? ?? - †?? ??), vyhotovitel další mapy Čech, byl pražským měšťanem, radním písařem v Klatovech a později ve Starém Městě pražském. Roku 1609 přijal funkci českého sekretáře rožmberského vladaře Petra Voka, po jehož smrti se navrátil do Prahy. Roku 1615 obdržel erb a predikát z Ehrenfeldu.

MP 6

Mapa byla otištěna z měděných desek o celkovém formátu 766 x 574 mm. Autor zakreslil do obecně zeměpisného obsahu dvě zemské cesty. Třetí vydání mapy

(MP 6) se jménem pražského mědirytcce Daniela Wussina zdobí po obou stranách listu vyobrazení dvanácti postav z různých vrstev společnosti v dobových šatech. Na Aretinově mapě jsou poprvé zachyceny hranice země a hranice tehdejších 15 krajů. Mapa také poprvé užívá vysvětlivky pro použité mapové značky.

Sídla jsou znázorněna 16 mapovými značkami, kterými Aretin rozlišil města svobodná, královská, panská, hrady, tvrze, kláštery, města s hradem, vesnice s hradem, doly zlaté, stříbrné, cínové, železné, teplice a sklárny.

Horopis a vodopis je mnohem dokonalejší než na předešlých vyobrazeních Čech, i když popis hor obsahuje jen málo názvů.

K Aretinově mapě byl současně vytištěn i rejstřík, obsahující 1157 míst abecedně seřazených.

3.5 Mapa Čech Sadelerova, Kaeriova, Janssoniova (1620)

Holandský mědirytec a vydavatel Petr Kaerius neboli Pieter van den Keere (*1570 Gent - †1630 či 1646 Gent) byl kvůli svému vyznání víry nucen emigrovat. Pracoval tedy v Londýně a po návratu se usadil v Amsterdamu, kde spolupracoval s Johannem Janssoniem.

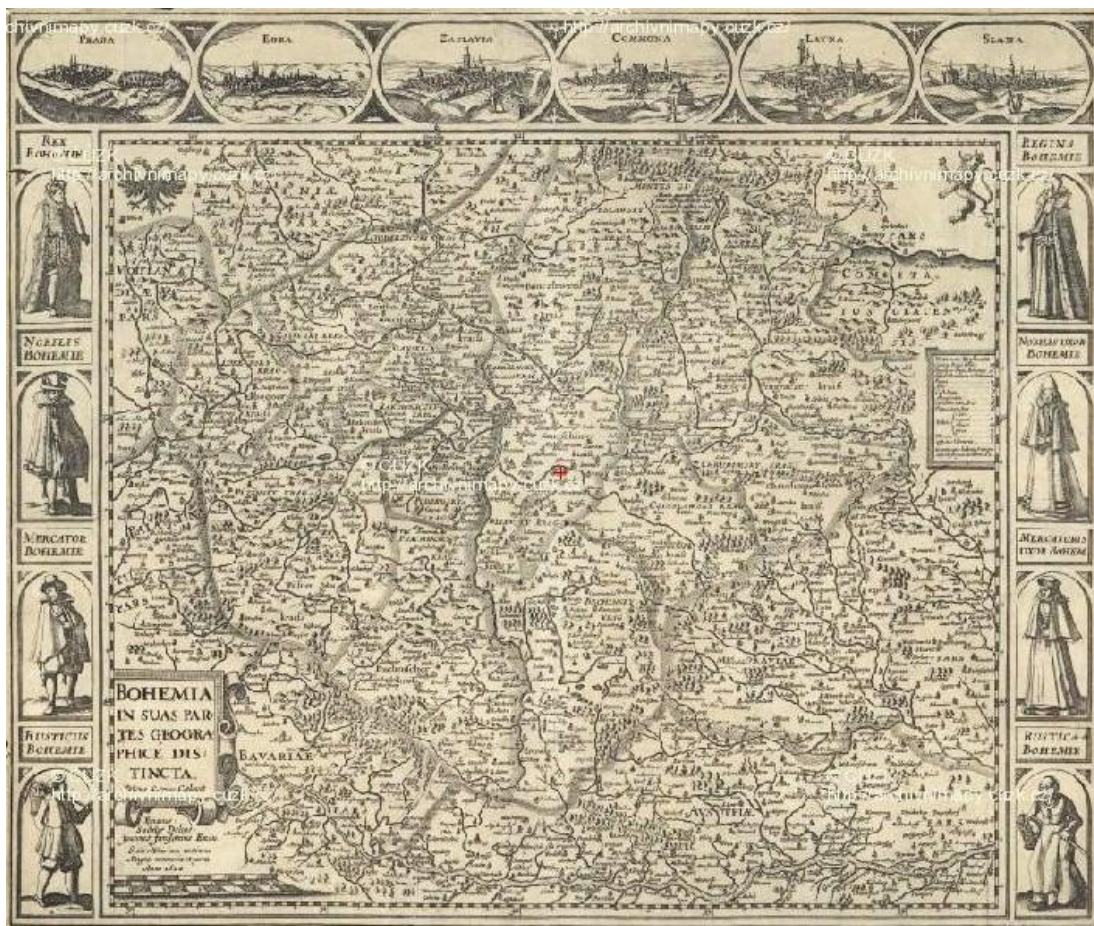
Aegidius Sadeler (*1570 Antwerpy – †1629 Praha) byl nejlepším umělcem ze Sadelerovy rodiny, která byla největší a pravděpodobně nejúspěšnější dynastií vlámských rytců konce 16. a průběhu 17. století. Sadeler působil v Antwerpách, Římě, Mnichově, Veroně a pravděpodobně i Benátkách. Po cestě do Neapole se roku 1597 usadil na dvoře císaře Rudolfa II. v Praze, kde zůstal a později pracoval i pro císaře Matyáše a Ferdinanda II. až do své smrti.

Známý holandský kartograf a vydavatel Johannes Janssonius (*1588 Arnhem - †1664 Amsterdam) se narodil v Arnhemu, v Nizozemí. Roku 1612 si vzal za ženu sestru jiného významného kartografa a vydavatele Joduca Hondia (*14. 10. 1563 Wakken – †12. 3. 1612 Amsterdam). Jeho první mapa byla vydána roku 1616. Od roku 1630 společně se svým švagrem publikoval nové vydání Mercatorovo atlasu (*Mercator/Hondius atlas*, pak *Mercator/Hondius/Janssonius atlas*).

O původu mapy (MP 7), na níž se podíleli tito tři umělci, se lze jen dohadovat, jelikož doposud nebyly nalezeny žádné dosti prokazatelné hmotné důkazy přibližující podrobnosti jejího vzniku. Nelze s určitostí říci, která díla jí byla předlohou. Poněvadž přibližně ve stejné době (okolo 1620) byly vydány další dvě mapy Čech a to mapa Pavla Aretina a mapa augsburského knihtiskaře Viléma Petra Zimmermanna. Každá z těchto map mohla být teoreticky předlohou pro zbylé dvě.

Je-li správný údaj uváděný v biografích o Sadelerovi, že totiž mapu Čech zhotovil již roku 1605 a byla-li by to ta mapa, kterou známe s jeho, Kaeriovým a Janssoniovým jménem z roku 1620, mohli bychom Sadelera považovat za autora původního návrhu a Aretina jen za jednoho z pozdějších upravovatelů. K tomu přispívá fakt, že se Pavel Aretin na mapě výslovně neprohlásil za jejího autora, ale spíše za vydavatele. Jak je patrné, na všech třech mapách je široké zahraničí zpracováno stejně podrobně jako Čechy samotné. To přesahuje zájem, jaký zpravidla

domácí autoři map měli, a vzbuzuje domněnku, že předloha byla dílem kompilačním a pocházela od autora, který neměl na Čechách výlučný zájem. Z čehož vyplývá následující: Sadeler, u něhož nemusíme předpokládat tolik národních pohnutek jako u Aretina, by daleko spíše svou mapu zpracoval bez přísného ohledu na české zemské hranice.

MP 7

Avšak je možné, že původní předlohou výše uvedeným mapám mohly být i materiály, které se snad již v druhé polovině předcházejícího století shromáždily z různých pokusů. Již z doby mezi vydáním první (Klaudyánova mapa) a druhé mapy Čech (Crigingerova mapa) víme alespoň o dvou pokusech, které měly Čechům opatřit novou mapu. S datem 22. února 1545 uvedl císař Ferdinand I. Habsburský ve všeobecnou známost, že mistr pražské university Jan Zahrádka má v úmyslu toho roku „království České projeti a položení krajů, měst, městeček, zámků, hor a potoků spatřiti a po spatření to na tabuli neb mapu tisknouti vůbec (veřejně) dáti“. Není známo, proč se Zahrádkův záměr vydat novou mapu Čech neuskutečnil. Krátce po tomto nezdaru usiloval o totéž astronom Tadeáš Hájek z Hájku, který někdy krátce před rokem 1563 nabídl císaři novou mapu. Nelze vyloučit, že Hájek mapu Čech nakreslil; snad jí chybělo jen názorné prokreslení, naplnění životem, které současníci od map žádali (právě pro dokončení díla žádal Hájek prostředků od mocnářů, kteří jej odmítli). Další možnou předlohou Aretinovy, Zimmermannovy

či Sadelerovy mapy mohla být mapa Rakouska, dílo vídeňského historika a kartografa Wolfganga Lazia. Lazius pracoval v letech 1562 - 1563 na nové redakci mapy Rakouska, kterou již nevydal tiskem, ale kterou odevzdal vídeňské městské radě. Jeho mapa sahá i do Čech a kreslí jižní cíp země na jih od čáry Prachatic – České Budějovice naprosto shodně s Zimmermannovou mapou. Jeho rukopis nalezený štrasburským historikem Schadem a vydaný Berneggerem roku 1620 je patrně tímto rukopisem Laziovým.

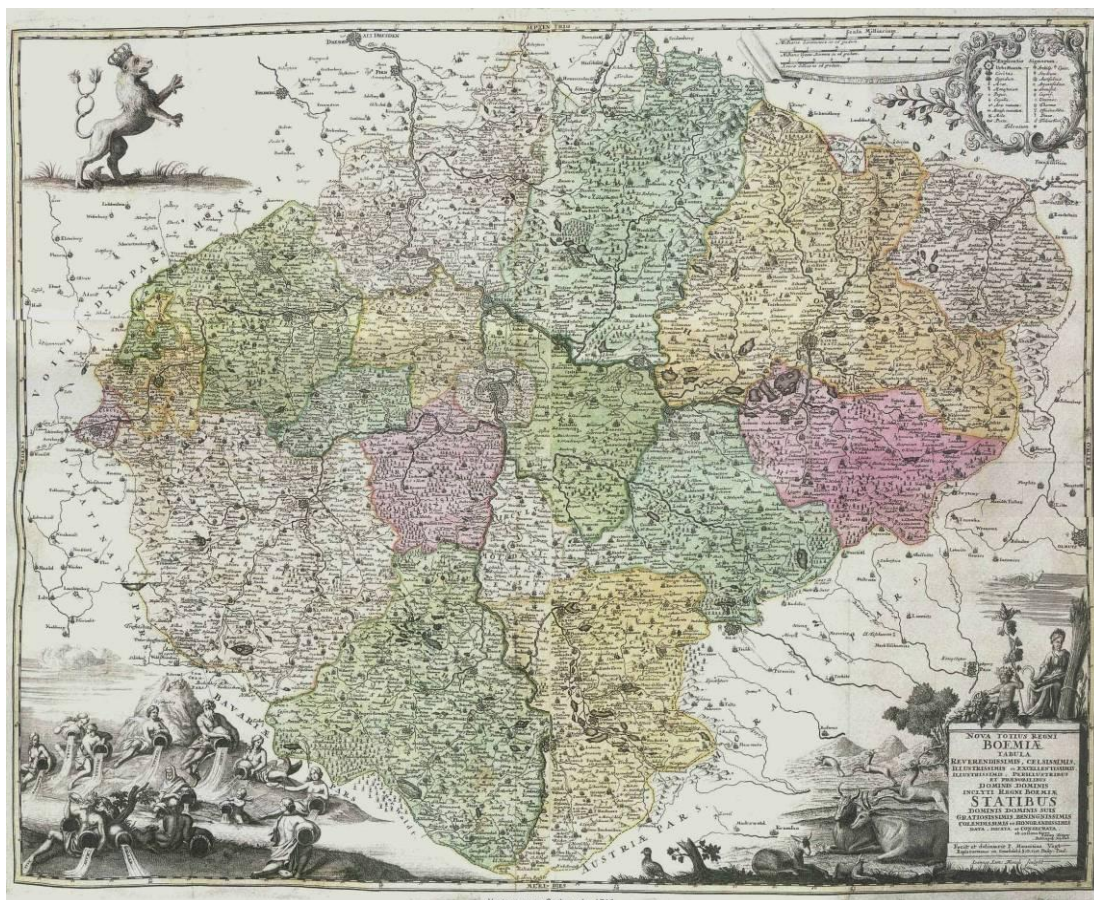
Obraz Čech z Aretinovy (1619), Zimmermannovy (1619) a Sadelerovy mapy (1620) tedy může pocházet z doby 1562 - 1563.

Avšak jsou to pouze dohady a je nejisté, z jakých map autoři vycházeli.

3.6 Vogtova mapa Čech (1712)

Jan Jiří Mořic Vogt (*30. 6. 1669 ?? - †1730 ??) studoval v Praze. Poté vstoupil do cisterciáckého řádu v Plasech. Zabýval se studiem filosofie, teologie, zeměpisu a historie. Svým zeměměřickým dovednostem se naučil od svého otce.

Největším Vogtovým dílem je mapa Čech *Nova regni Bohemiae tabula* (MP 8) vydaná společně s knihou *Das jetzlebende Königreich Böhmen in seiner historisch-und geografischen Beschreibung vorgestellt*. Tato kniha se zabývá vlastivědným popisem Čech.

MP 8

Mapa o rozměrech 853 x 656 mm a přibližném měřítku 1:400 000 zobrazuje správní členění Čech. Levý dolní paragon poprvé obsahuje personifikaci českých řek, která se poté bude často opakovat na novějších mapách.

Autor na mapě použil 24 různých mapových značek a to pro města hrazená i ostatní, dále pro městečka, hrady, kláštery, vesnice, kaple, hradní a klášterní zříceniny, mlýny, poštovní stanice, sídla arcibiskupství, biskupství a latinské školy, doly na zlato, stříbro, cínové a měděné rudy, místa při řekách, kde se nacházejí perlorodky, teplice, sklárny, vinice, železné hutě a celní stanice. Dále byly použity značky, které nepotřebovaly vysvětlení: mosty, stromečkové značky pro lesy atd.

Hory a pohoří jsou na mapě znázorněny kopečkovou metodou a je jich dokonce přes 100 pojmenovaných. Čechy na Vogtově mapě nejsou, oproti předešlým dílům, zřetelně obehnané typickým horským valem.

Vodní síť zachytil autor dokonaleji než jeho předchůdci, vykreslil vltavský meandr v Praze a velkou pozornost věnoval rybníkům, které zvětšil, často i několikrát (Jordán u Tábora asi dvacetkrát). Hustá silniční síť se soustřeďovala ve středu země – do Prahy se sbíhaly hlavní suchozemské trasy ze všech světových stran [10].

Vogtova mapa, i přes svoji nespornou kvalitu, nedosahuje takového významu jako většina map předešlých, kvůli očekávanému dílu Jana Kryštofa Müllera, který zahájil mapování Čech roku 1712.

3.7 Müllerova mapa Čech (1720)

Jan Kryštof Müller (*15. 3. 1673 Norimberk - †21. 10. 1721 Vídeň) se nejprve vzdělával ve svém rodném městě Norimberku a to především v matematice a kreslení. Poté se mnohému přiučil pod vedením císařského plukovníka Luigi Ferdinanda Marsigliho ve Vídni. Tenkrát pracovali na geografickém a hydrografickém díle o Dunaji a poté na mapování pohraničí nově získaných území v Uhrách. Müller se při těchto pracích velice dobře osvědčil. Po této zkušenosti vstoupil jako vojenský inženýr do císařských služeb. Krátce snad pobyl v Itálii a roku 1705 v Norimberku vyhotovil mapu pohraničí Uher pro prince Evžena Savojského. Jeho bohaté zkušenosti s mapováním Uher přispěly k tomu, že mu bylo svěřeno zpracování velké mapy Uher. Ještě před jejím vydáním zažádal, aby mohl zmapovat i ostatní rakouské dědičné země pro velký *Atlas Austriacus*. Roku 1708 se tedy pustil do mapování Moravy, po níž byly zpracovávány Čechy (1712 - 1720). Následovat mělo Slezsko, ale při přípravách ve Vídni Jana Kryštofa Müllera postihla nemoc a 21. června 1721 jí podlehl. V jeho práci pokračoval jiný vojenský inženýr Jan Wolfgang Wienland (*?? - † ??).

Müller při mapování používal k měření směrů viatorium (kompas se slunečními hodinami) a ke zjišťování vzdáleností měřící kočár opatřený počítadlem otáček kol.

Müllerovo dílo čítalo 25 listů (rozměr jednoho listu je 557 x 473 mm, přibližně měřítko 1:132 000), které dohromady tvořily největší mapu Čech. Měřítko přehledného listu, který je k mapě přiložen, je přibližně 1:649 180.

Pomocí symbolů Müller rozlišil sklárny, doly na zlato, stříbro, cín, měď, železo, slévárny mosazi, hamry na železnou rudu, drátovny, louhovny kamence a salnitru, minerální vody, mlýny, hájovny, dvorce, vesnice roztroušené, protáhlé i hromadné, s kostely i bez nich, zámky stojící o samotě nebo ve vesnicích a městečkách, městečka i města hrazená, města královská, biskupství, poustevny, kostely o samotě, kláštery i zázračné obrázky, panská sídla i hradní trosky, zaniklé vesnice, zemské silnice a přívozy na řekách, hostince o samotě, poštovní stanice a mnohé jiné pamětihodnosti, na něž někdy ani smluvené značky nestačily, takže k nim byly další informace dopisovány slovně, nebo způsobem ve vysvětlivkách neuvedeným.

Mapa Čech z roku 1744 podle Müllera

MP 9

Hlavním pokrokem Müllerovy mapy je však nebývalé množství názvů pro horopis Čech. Vodní soustava je bohatě prokreslena a popsána.

Výzdoba v rozích mapy byla vyryta podle předlohy českého malíře Václava Vavřince Reinera. Jeho přispěním patří Müllerova mapa nesporně k nejbohatěji a po výtvarné stránce nejkvalitněji zdobeným mapám 18. století.

Levé horní parergon skýtá pohled na Karlův most a Pražský hrad. Nad tímto obrazem se v oblacích vznáší staroboleslavské palladium země České a o něco níže postava sv. Václava. Vlastenecká idea prosvítá i z přítmi protějšjí rohové výzdoby, kde nad personifikací českých řek nesou dva amorfci zdobený kartušový štít s českým lvem, do jehož okraje zatíná jednohlavý orel s korunou na hlavě svůj zobák a spár.

Parergony dohromady znázorňují rozmanitost krajiny, bohatství a zručnost obyvatel krajiny Čech.

Müllerova přehledná mapa Čech je ozdobena jednodušeji, českým lvem a pohled na Prahu. Proto jsem jako ukázkou vybral, po grafické stránce nesporně nejdokonalejší jedlolistou kopii Müllerovy mapy, rytinu Condetovu, vydanou Convensem a Mortierem roku 1744 v Amsterdamu (MP 9). Jsou na ní zobrazeny parergony po vzoru velkolepého pětadvacetilistého díla J. K. Müllera.

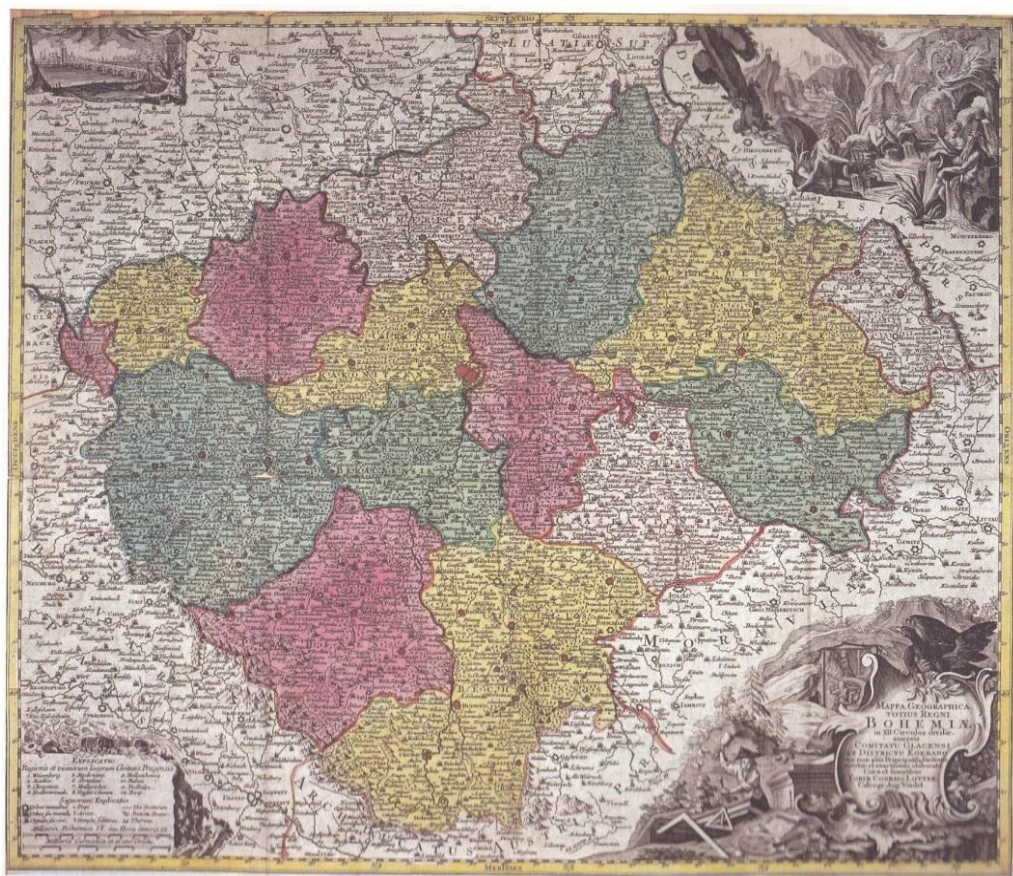
3.8 Kopie Müllerovy mapy

Díla, která následují, jsou kopiemi nebo odvozeninami mapy Müllerovy. Ta byla až do prvního vojenského mapování hojně využívána a to především pro vojenské účely.

3.8.1 Mapa Čech Homannových dědiců (1. polovina 18. století)

Johann Baptist Homann (*20. 3. 1664 Oberkammlach - †1. 7. 1724 Norimberk) významný německý kartograf, rytec a vydavatel založil v Norimberku roku 1702 vydavatelství a obchod s mapami, které po jeho smrti zdědil jeho syn Johann Christoph Homann (*1703 Norimberk – †1730 ??) a vedl je se svými společníky. Společnost fungovala pod jménem „Homannovi dědicové“ až do roku 1848. Právě Homannovy dílny vydaly mnoho kopií Müllerovy mapy.

3.8.2 Mapa Čech Tobiae Conrada Lottera (1758)

MP 10

4. METODIKA

Tato pasáž je těžištěm mé odborné práce. Obsahuje materiály a popis postupu prací se starými mapami Čech v počítačovém programu ArcGIS. Další materiály jsou k dispozici v elektronické podobě na přiloženém datovém nosiči.

4.1 Pracovní postup

4.1.1 Výběr starých map

Bylo vybráno 15 starých map a z každé z nich byl pořízen výřez stejné lokality, Českých Budějovic a okolí.

Nejstarší zpracovanou mapou je Klaudyánova mapa Čech z roku 1518, nejmladší je Lothova mapa Čech z roku 1847. Mezi další nejznámější patří mapa Crigingerova (1568), Aretinova (1619), Vogtova (1712) a Müllerova (1720).

Mapy byly vybírány podle jejich důležitosti ve své době, ale také zároveň podle jejich dostupnosti v době dnešní. Kopie map s vyobrazením Čech byly často vkládány do souborů map významných zahraničních kartografů, nebo jim sloužily jako předloha pro jejich vlastní vyobrazení Čech. Mnoho děl bylo postupem času doplňováno či upravováno a bylo publikováno v několika vydáních, např. třetí vydání Aretinovy mapy Čech z roku 1665.

Výřezy z map zauímají území jižních Čech vymezené vybranými městy. Jedná se tedy vždy o stejnou lokalitu, která je dále zpracovávána.

4.1.2 Výběr identických bodů

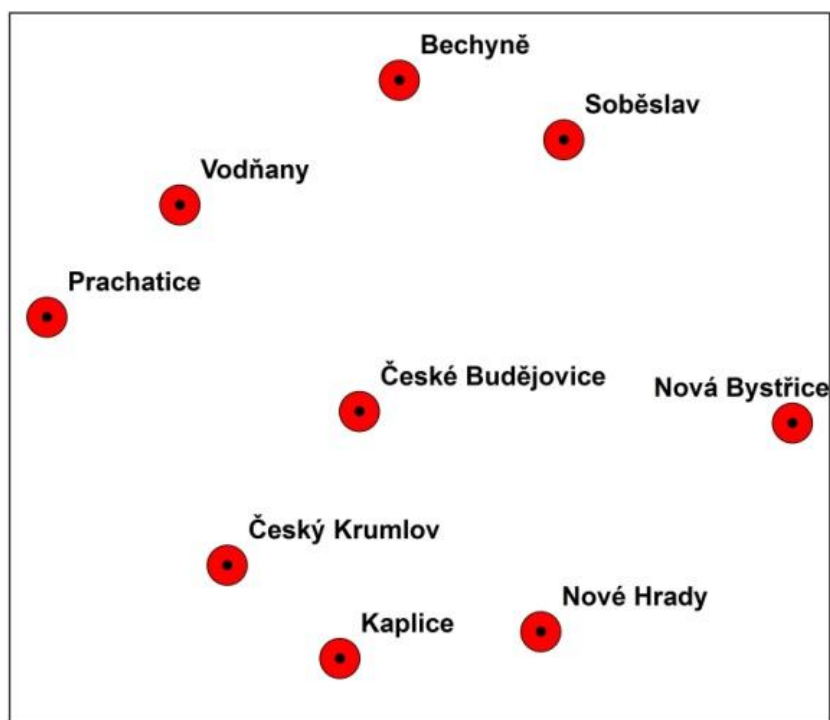
Na základě porovnání bylo vybráno devět měst, identických bodů pro všechny mapy tak, aby přibližně tvořily směrovou růžici. Jejich vzdálenost od Českých Budějovic činí přibližně 30 km. Nejbližším městem je Český Krumlov ve vzdálenosti cca 22 km a nejvzdálenějším Nová Bystřice cca 46 km od Českých Budějovic. U těchto měst byly zjištěny souřadnice v S-JTSK z ČÚZK (z databáze bodových polí na webové adrese <http://bodovapole.cuzk.cz>). Souřadnice se vztahují po většinou ke kostelním věžím těchto měst nebo jiným významným budovám. Kostely patřily k nejdůležitějším stavbám ve městech již od raného středověku. Jak je patrné, mezi nejoblíbenější svaté patrony na území jižních Čech patřili Pavel a Petr.

V programu ArcGIS byl vytvořen tzv. Shapefile, v němž jsou města zobrazena body (červené kolečko s černou tečkou uprostřed) v souřadnicích S-JTSK.

Tab. 2 - Skutečné souřadnice měst v S-JTSK

Název města (současný, česky)	Název města na mapě	Název bodu	Číslo bodu	Y	X
České Budějovice	Budweis,	Černá věž	12	755718,34	1166061,72
Kaplice	Kaplitz	Kostel sv. Petra a Pavla	203	757791,45	1192379,08
Český Krumlov	Crumau	Zámecká věž	209	769803,34	1182441,15
Prachatice	Prachatitz	Kostel sv. Jakuba	209	789686,84	1157098,00
Vodňany	Wodnian	Kostel Nanebevzetí Panny Marie	18	774873,04	1144041,46
Bechyně	Bechinie	Kostel sv. Matěje	4	751447,29	1130757,66
Soběslav	Sobieslau	Kostel sv. Petra a Pavla	26	733901,53	1137099,78
Nová Bystřice	Fistritz	Kostel sv. Petra a Pavla	205	709499,57	1167287,51
Nové Hrady	Gratzen	Kostel sv. Petra a Pavla	21	736350,18	1189526,83
Třeboň ⁺	Trzebon	Hlavní kostel	204	733969,85	1165709,41
Jindřichův Hradec ⁺	Neuhaus	Koste sv. Jana Křtitele	216	714902,96	1152544,40

⁺města byla použita u map, které neobsahovaly dvě a více z prvních devíti měst

Obr. 11

4.1.3 Převedení starých map (výřezů) do S-JTSK

Pomocí softwaru ArcGIS (provozovaného na ZF JU), přesněji Arc Catalog, byly staré mapy převedeny do souřadnicového systému S-JTSK. Poté byl vytvořen Shapefile, kde pomocí bodů byla označena města na staré mapě. Následně byla takto upravená stará mapa uložena jako obrázek ve formátu JPEG.

4.1.4 Transformace souřadnic

V geodézii je často nutné nebo vhodné změnit pravoúhlé souřadnice polohově nebo prostorově určených bodů, ať jednotlivých nebo na určitém souvislém území, aniž se změní poloha bodu na fyzickém povrchu Země. Tato úloha se nazývá transformace souřadnic. Pod tímto pojmem budeme rozumět převod souřadnic z druhého souřadnicového systému do souřadnicového systému prvního. Podmínkou řešení je znalost souřadnic alespoň nutného počtu tzv. identických bodů v obou systémech (soustavách) [12].

Podobnostní transformace

Pro transformaci starých map jsem zvolil transformaci podobnostní. Ta je vhodná pro rovinné systémy typu X, Y, jejichž počátky jsou vzájemně posunuty o hodnoty Δx , Δy , souřadné osy jsou vůči sobě stočeny o úhel β a ve směrech obou souřadnicových os platí měřítkový faktor q , případně odlišně v osách q_x a q_y [11].

Transformace v rovině může být složena ze tří dílčích transformací. Vstupní (získané, naměřené) souřadnice budeme označovat s příponou IN, výstupní (požadované, přepočítané) s příponou OUT [11].

- Posun (translace) o hodnoty Δx , Δy

$$X_{out} = X_{in} + \Delta x$$

$$Y_{out} = Y_{in} + \Delta y ,$$

- rotace o úhel β

$$X_{out} = X_{in} \cos \beta - Y_{in} \sin \beta$$

$$Y_{out} = X_{in} \sin \beta + Y_{in} \cos \beta ,$$

- změna měřítka faktorem q

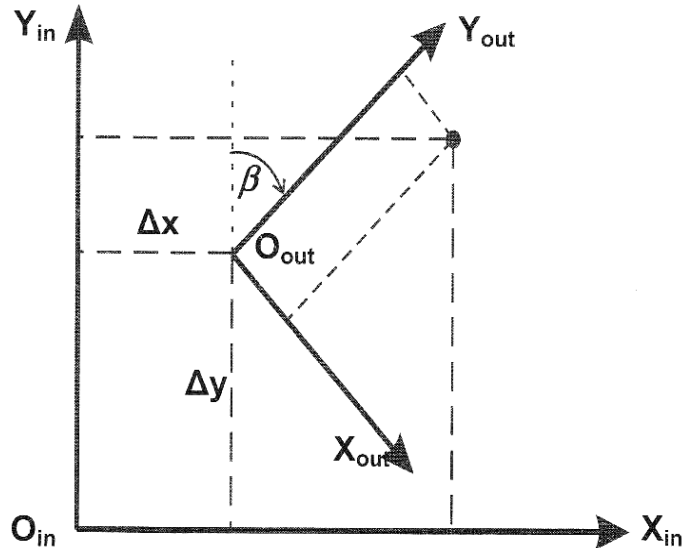
$$X_{out} = q X_{in}$$

$$Y_{out} = q Y_{in} .$$

Složením předešlých početních vztahů získáme rovnici podobnostní transformace v rovině. Pro určení neznámých transformačních koeficientů postačí znalost souřadnic dvou identických bodů v soustavách IN (vstupní) a OUT (výstupní). Transformace zachovává konformitu [11].

$$X_{out} = q (X_{in} \cos \beta - Y_{in} \sin \beta) + \Delta x$$

$$Y_{out} = q (X_{in} \sin \beta - Y_{in} \cos \beta) + \Delta y$$

Obr. 12

Aby bylo možné použít transformaci, byla v programu ArcGIS vytvořena síť identických bodů (měst, s dnešními skutečnými souřadnicemi v S-JTSK). Staré mapy, jak je uvedeno výše, byly převedeny rovněž do S-JTSK. Pak bylo možno provést podobnostní transformaci. Vždy bylo označeno každé z devíti měst na staré mapě a připojeno k bodu (městu) s dnešními skutečnými souřadnicemi S-JTSK. Obraz staré mapy se tedy posunul, otočil o určitý úhel a změnilo se jeho měřítko. Takto získaná data obrazu bylo možno uložit v různém rozlišení (kvalitě).

Výsledkem je tedy zrektifikovaný podkladní výřez staré mapy a dva Shapefiley (vrstvy) se zřetelně vyznačenými body, které znázorňují skutečnou polohu (červená značka) vybraných měst a polohu těchto měst na staré mapě (zelená značka). Obě tyto vrstvy se překrývají a lze tedy porovnat polohu měst na starých mapách se skutečností nebo mezi mapami navzájem.

4.2 Podrobný postup

Postup je demonstrativně proveden za použití výřezu ze třetího vydání Aretinovy mapy Čech z roku 1665. Soubor má název *Aretin 1665*.

Úvod

Pro zpracování mapových podkladů byly použity části programu ArcGIS. Nejprve je nutné spustit program ArcMap kliknutím na ikonu . Poté aktivovat nástroje, které budou při práci s mapovými podklady a souřadnicemi zapotřebí. Horní lišta je opatřena záložkami, kliknu na Tools/Customize. Zobrazí se seznam nástrojů, ze kterých pro další práce vyberu Tools, Standart, Editor, Georeferencing a Spatial

Adjustment. Následuje otevření přídatné aplikace ArcCatalog. V adresáři (Catalog) je možné vyhledat složku, ve které mám uložené materiály (výřez mapy) pro práci v ArcMap. Příklad: D:\Skola\DP\GIS\ Aretin 1665.jpg.

ArcCatalog

ArcCatalog umožňuje přidělení různých souřadnicových systémů mapovým podkladům i nově vytvořeným vrstvám (Shapefile). Pro všechny mapy a soubory jsem zvolil souřadnicový systém JTSK.

Nadefinování souřadnicového systému

Pravým tlačítkem kliknu na soubor výřezu staré mapy (soubor *Aretin 1665*), nabídnou se možnosti, vyberu Properties. Zobrazí se okno Raster Dataset Properties, vyhledám Spatial Reference a kliknu na Edit... . Otevře se příslušné okno a postupuji následovně: Select/Projected Coordinate Systems/National Grids/S-JTSK Krovak EastNorth.prj. Poté potvrdím tlačítkem Add a následně i další dvě okna kliknutím na Použít a OK.

Tvorba Shapefile (vrstva)

Dalším krokem je tvorba Shapefile s názvem „města a název mapy“ (např. *města Aretin 1665*). Začnu kliknutím pravým tlačítkem do prázdného prostoru v ArcCatalog, vyberu New/Shapefile. Otevře se okno, zadám nový název souboru, ve výběru Feature Type změním na Point (bod) a opět musím nadefinovat souřadnicový systém. U Spatial Reference kliknu na Edit... a postupuji stejně jako u výřezu staré mapy (viz předešlý odstavec). Existuje i rychlejší způsob: místo Select označím Import a kliknu na jakýkoliv soubor, který je definován v S-JTSK.

Bude také zapotřebí vrstvy (Shapefile) pro síť bodů, které budou mít dnešní skutečné souřadnice měst v S-JTSK podle ČÚZK. Tento soubor se vytvoří stejným způsobem jako Shapefile pro města starých map a bude stejný pro všechny staré mapy. Pro síť bodů s dnešními skutečnými souřadnicemi bude použita vždy červená kruhová značka s černou tečkou uprostřed.

Shapefile pro města výřezu starých map bude vždy ve tvaru: města autor mapy doba vydání (např. *města Aretin 1665*).

Shapefile pro města s nynějšími skutečnými souřadnicemi bude ve tvaru *města_S_JTSK*.

Soubor s výřezem ze staré mapy bude mít tvar: obr_autor mapy rok vydání (např. *obr_Aretin 1665*)

ArcMap

V ArcMap nejprve pomocí tlačítka Add Data přidám právě vytvořené soubory (výřez, oba Shapefiles) jejich označením a potvrzením, Add.

Nejprve si upravím symbol, kterým budou označována města s nynějšími souřadnicemi. Kliknu na symbol pod *města_S_JTSK* a zobrazí se okno (Symbol selector), z nabídky vyberu Circle 3 (zelený kroužek s černou tečkou uprostřed). Změním jeho barvu (Color) na červenou (Mars Red) a jeho velikost (Size) na 15, potvrdím OK.

Změnu provedu i u Shapefile města Aretin 1665, barvu ponechám zelenou a velikost zvolím 15. Na soubor *města Aretin 1665* kliknu pravým tlačítkem myši a vyberu Zoom To Layer, tedy přiblížení Shapefile. Poté zapnu Editor, kliknu Editor/Start Editing. Vyberu složku, do které chci budoucí data ukládat. V panelu Editor u položky Task ponechám Create New Feature a u položky Target vyberu buď *města Aretin 1665* nebo *města_S_JTSK* podle toho, ve kterém Shapefile chci editovat.

Jako první potřebuji síť bodů se skutečnými souřadnicemi měst, začnu tedy nejprve se Shapefilem *města_S_JTSK*. V panelu Editor najdu ikonu Sketch Tool a mohu začít. K dispozici mám nynější souřadnice měst (středy makovic kostelů), které použiji následovně. Kliku do prázdného prostoru pravým tlačítkem myši a vyberu Absolute X, Y a napíši souřadnice. Zde je potřeba dbát na to, aby souřadnice byly zadávány se záporným znaménkem a do opačných os. Příklad: souřadnice města České Budějovice ve skutečnosti v S-JTSK jsou $Y=755718.34$, $X=1166061.72$, pro ArcMap se dosadí následovně $X=-755718.34$, $Y=-1166061.72$. Po stisknutí klávesy Enter se vytvoří bod na zadaných souřadnicích. Stejným způsobem vytvořím body i pro zbylá města. Vznikne tedy síť bodů, která má správné souřadnice v S-JTSK. Poté uložím změny a mohu i Editor zastavit, Editor/Save Edits, Editor/Stop Edits.

Nyní je možné vrátit se k výřezu mapy, ten se po vložení do editoru ArcMap automaticky umístil tak, že jeho horní levý roh má souřadnice $Y=0$, $X=0$, navíc v libovolném měřítku. Aby bylo možné porovnávat polohy měst na výřezu mapy se skutečností, je nutné jej přemístit a změnit jeho měřítko podle skutečných souřadnic měst za pomoci označení stejných měst (identických) na výřezu.

Aby bylo možné pracovat s výřezem přesně, následuje mezikrok. Ne na všech starých mapách jsou města dostatečně zřetelně označena, například kroužkem a tečkou. Pro snazší identifikaci středu mapové značky si každé z devíti měst na staré mapě označím opět za pomoci nástroje Editor. Spustím Editor/Start Editing, zvolím Shapefile *města Aretin 1665* a začnu digitalizovat. K tomu opět použiji z panelu Editor nástroj Sketch Tool a začnu klikat na mapové značky měst na výřezu. Aby značení bylo co nejpřesnější, používám na panelu Tools nástroje Zoom In (přiblížení) a Zoom Out (oddálení). Nyní potřebuji, aby města zůstala označena, ale výřez a Shapefile na sobě nejsou závislé vrstvy. To znamená, že při transformaci by se posunul jen Shapefile s městy, ale výřez by zůstal na stejném místě. Použiji nyní z hlavní nabídky File/Export map, soubor pojmenuji *obr_Aretin 1665* a uložím jako typ JPEG. Poté opět použiju ArcCatalog a pro tento soubor nadefinuju souřadnicový systém S-JTSK a následně v ArcMap přidám pomocí Add Data.

Získám tak stejný výřez mapy akorát se zřetelně označenými městy. Po přiblížení lze s takto označenými body pracovat přesněji. Pak lze smazat body ze Shapefile *města Aretin 1665*.

Dále použiju Editor a opět Shapefile *města Aretin 1665* a označím města na novém výřezu znovu.

Nyní je vše připravené k podobnostní transformaci pomocí nástroje Spatial Adjustment. Nastavím soubor, který chci transformovat Spatial Adjustment/Set Adjust Data..., označím All features in these layers a nechám zaškrtnutý vybraný Shapefile *města Aretin 1665*. Pak zaškrtnu ve Spatial Adjustment/ Adjustment

Methods podobnostní transformaci, tedy Transformation – Similarity. Dále použiji v panelu Spatial Adjustment nástroj New Displacement Link a klikám vždy nejdříve na město v Shapefile *města Aretin 1665* a pak na totéž město v Shapefile *města S_JTSK*. Pro přesné spojování bodů spustím ještě Editor/Snapping a zaškrtnu u *města S_JTSK* a *města Aretin 1665* políčka ve sloupci Vertex. Nakonec kliknu na Spatial Adjustment/Adjust a Shapefile *města Aretin 1665* se transformuje.

Nyní lze porovnávat, o kolik je rozdílná poloha měst na staré mapě oproti skutečnosti.

Poté zrektifikuji i výřez staré mapy pomocí nástroje Georeferencing. Ten funguje na principu afinní transformace a může transformovat rastry. Ovládání je podobné jako u Spatial Adjustment. V panelu Georeferencing v okně Layer vyberu soubor, se kterým chci pracovat (v tomto případě *obr_Aretin 1665*). Z panelu Georeferencing použij Add Control Points a kliknu na některé z měst na *obr_Aretin 1665* a pak na stejné město v Shapefile *města Aretin 1665*, pak to ještě jednou zopakuji u jiného města. Obraz *obr_Aretin 1665* se podle těchto dvou bodů přemístí. Pak tento obraz uložím, Georeferencing/Rectify, vyberu, kam soubor uložím, a přejmenuji na *rekt_Aretin 1665* a potvrdím tlačítkem Save. Afinní transformace obraz může deformovat, jelikož nezávisle mění měřítko a úhel mezi osami X a Y. Pro ověření tedy lze použít původní výřez staré mapy a afinní transformaci, ale takovým způsobem, aby se měřítko pro obě osy měnilo ve stejném poměru. Toho docílím transformací vždy jednoho z horních rohů a diagonálního dolního rohu výřezu původního (*obr_Aretin 1665*) podle výřezu zrektifikovaného (*rekt_Aretin 1665*). Následně zjistím, že se oba výřezy téměř dokonale shodují.

Když se tento postup zopakuje se všemi zkoumanými starými mapami, vznikne sbírka transformovaných mapových podkladů (výřezů), na kterých jsou zřetelně vyznačeny polohy vybraných měst, červeně se skutečnými dnešními souřadnicemi, zeleně podle staré mapy. Takto označené polohy měst lze porovnávat se skutečným stavem nebo mezi sebou navzájem.

4.3 Obsah datového nosiče

Příložený datový nosič obsahuje následující soubory:

Elektronická verze diplomové práce

Města a mapy (spouštěcí soubor programu ArcGIS)

Města (obsahuje zdrojová data pro soubor „města a mapy“)

Staré mapy Čech

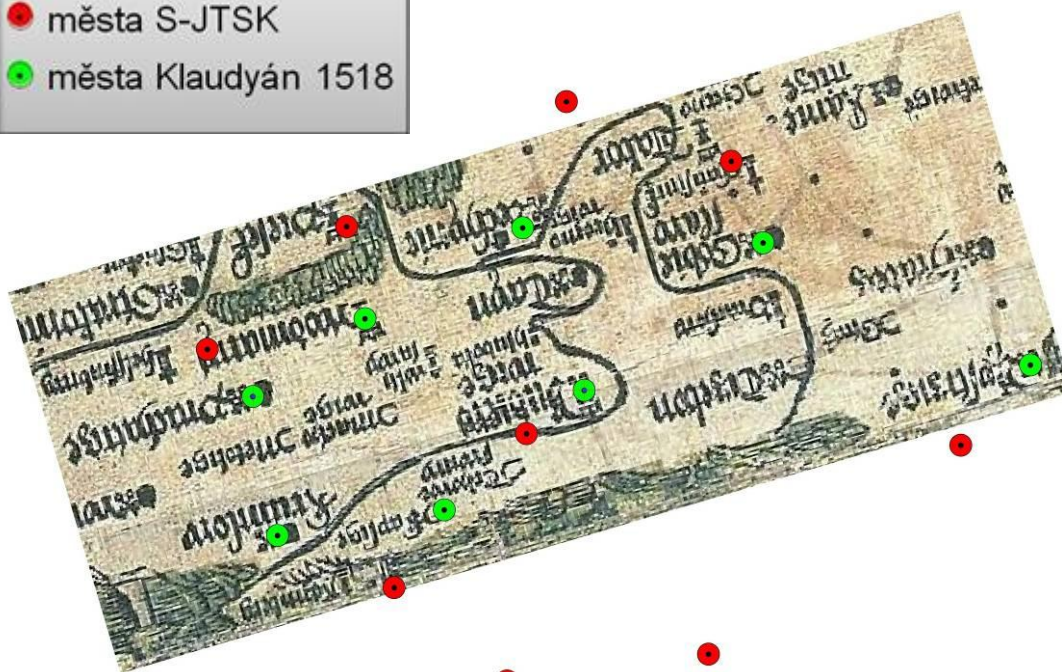
Výřezy (obsahuje zdrojová data pro soubor „města a mapy“ a výstupy práce)

5. ČESKÉ BUDĚJOVICE NA STARÝCH MAPÁCH

5.1 Vyhodnocení výsledků a popis jednotlivých výřezů starých map

5.1.1 Klaudyánova mapa Čech 1518

Mapa (MP 12) je kolorovaná a orientovaná k jihu, města jsou označena mapovou značkou podle toho, jestli patří králi či šlechtě a jakou víru vyznávají zdejší obyvatelé. Mezi některými městy jsou patrné komunikace s vyznačenými milníky. Horní okraj mapy (rozuměj okraj výřezu mapy) je z větší části obehnan lesy, které jsou vidět i v okolí Vodňan. Lesy zde znázorňují horopis. Vodstvo je zastoupeno pouze třemi řekami (Lužnice, Vltava, Otava). Z významnějších řek chybí Malše a Blanice.

MP 12

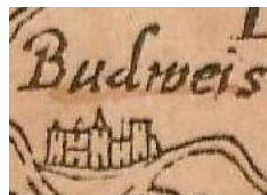
Rozdílnost poloh měst oproti skutečnosti je zřetelná. Nejmenší odchylka je u města Prachatice a je něco málo přes 7 kilometrů. U ostatních měst se pohybuje zhruba od 8 do 14 kilometrů, vyjma Kaplice kde dosahuje téměř 20 km. Odchylky od skutečné polohy jsou nahodilé a to zejména u čtyř měst při hranicích. Naopak čtyři města blíže středu Českého království vykazují podobný posun směrem k jihu a to asi o 10 km. Ve vztahu k řekám jsou města zachycena poměrně přesně a to u řek Vltava a Lužnice.

Münsterova přesnější a také esteticky zdařilejší a podle mého názoru pro uživatele celkově čitelnější. I když záznam toků a měst při nich musel být pro cestovatele matoucí, což je patrné u řeky Malše, která se vyskytuje na mapě dvakrát. Poprvé se správně vlévá do Vltavy u Českých Budějovic, ale protéká okolo Třeboně (Crezbon) a Jindřichova Hradce (Neuhaus), přitom ve skutečnosti obě města leží u jiných toků, Lužnice a Nežárky. Podruhé Malše protéká správně okolo Kaplice, ale do Vltavy se vlévá více jak 10 km jižně od Českých Budějovic. Nepřesně je zaznamenána i poloha Vltavy, která se u Českých Budějovic stáčí k západu a až před Vodňany pokračuje směrem severním. Autor však na toku Vltavy, domnívám se, že jako první z tvůrců map Čech, zachytil dnešní Sokolský ostrov u Českých Budějovic.

Mapová značka Českých Budějovic na Münsterově mapě Čech

MZ 2

MZ 3

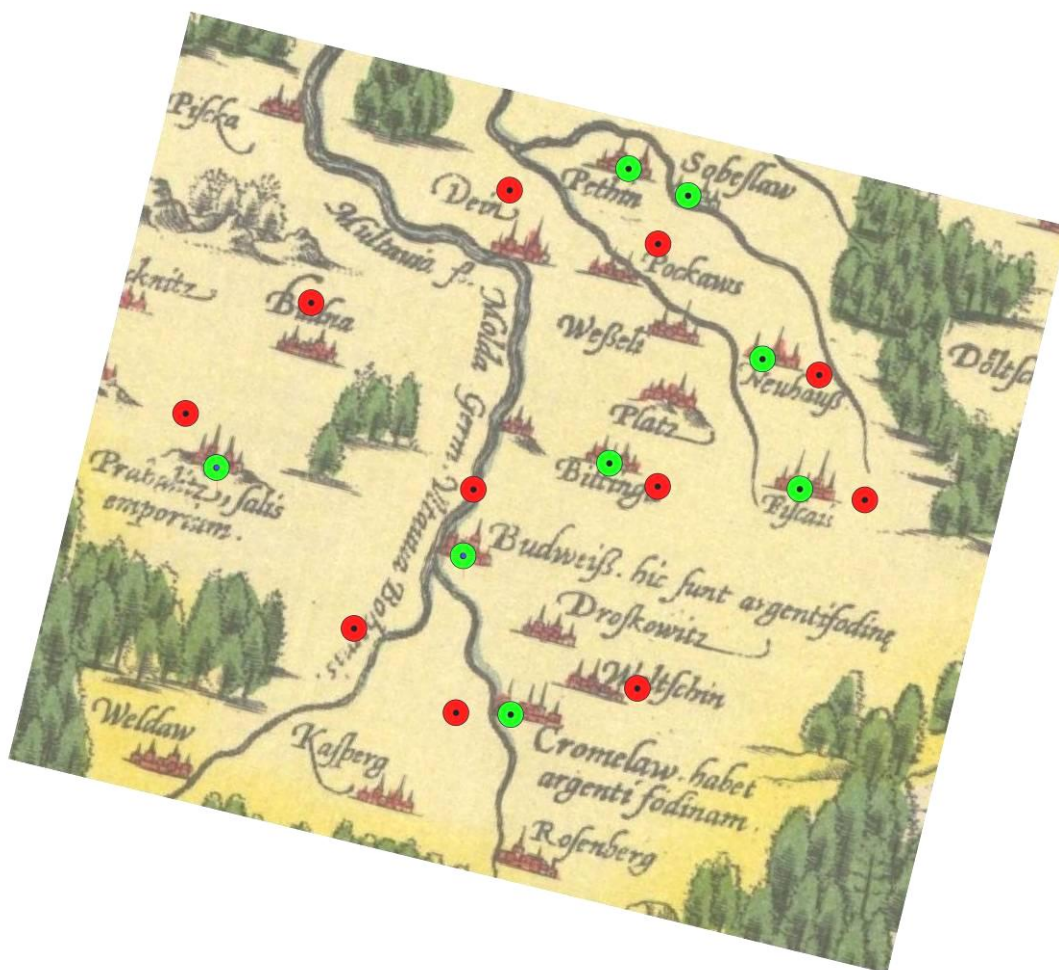
Mapová značka (MZ 2, MZ 3) je miniaturní pohledový obraz na město ze západu, nejspíše zachycuje pouze obecně klasickou městskou zástavbu té doby. Ale je možné, že z nashromážděných informací mohl Sebastian Münster znát významné stavby a bližší polohu města vůči řekám Malše a Vltava. Z obrázku je patrné, jak se Vltava na jihu (vpravo) rozděluje na dvě větve, které se za městem opět spojí a město je tak přimknuté k toku. Takto přesně vypadá město při pohledu ze západu, vzniklý ostrov by byl tedy dnešní Sokolský ostrov. Pokud by Münster opravdu zachycoval městské dominanty, lze, podle mého názoru, věž uprostřed přiřadit kostelu sv. Mikuláše, hranatou stavbu vpravo městské bráně (nejspíše Vídeňské) a vysokou stavbu vlevo dominikánskému konventu. Zůstává pak otázkou, proč by autor na obrázku nezachytil opevnění. Možná chtěl zobrazit významné stavby bez rušivého elementu hradeb, jež by mohly být zastoupeny pouze branou. Na Münsterově mapě jsou České Budějovice poprvé označeny názvem Budweis, který se v německy hovořících zemích používá dodnes.

5.1.3 Orteliova mapa Čech 2. polovina 16. století

Crigingerovo dílo je první mapou Čech orientovanou k severu. Abraham Ortelius na své kopii (MP 14) vyobrazil sídla obdobně jako Münster u předešlé mapy, dokonce jsou i červeně vybarvená. Některé názvy měst jsou doplněny poznámkou, lze se dozvědět o solných skladech v Prachaticích, o výskytu stříbrných dolů v Českých Budějovicích a Českém Krumlově. Pro zobrazení hor je použita kopečková metoda společně se značkou lesního porostu, který taktéž značí hory. Vodstvo na Orteliově mapě tvoří opět hlavní toky jižních Čech s popisem ve francouzštině, němčině a češtině. Mapa je kolorovaná, ale jak je vidět na výřezu z ní, město Soběslav (Sobeslaw) a několik stromů při levém okraji zůstalo nevybarveno.

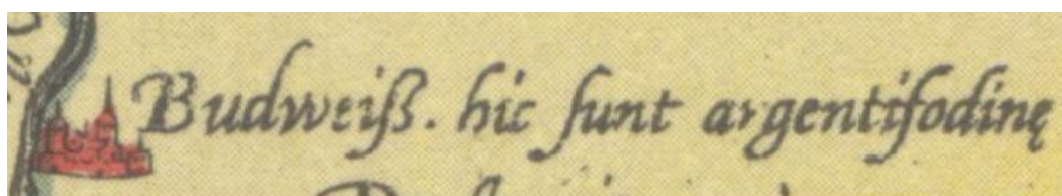
Při transformaci této mapy byly vyřazeny identické body v podobě měst Vodňany, Nové Hrady, Kaplice z důvodu jejich absence. Proto byly zvoleny dva náhradní

identické body a to města Třeboň a Jindřichův Hradec. Polohová odchylka dosahuje hodnot 4 až 13 kilometrů, vyjma Českého Krumlova, který je na mapě zcela chybně zakreslen u řeky Malše.

MP 14

Mapová značka Českých Budějovic na Orteliově mapě Čech

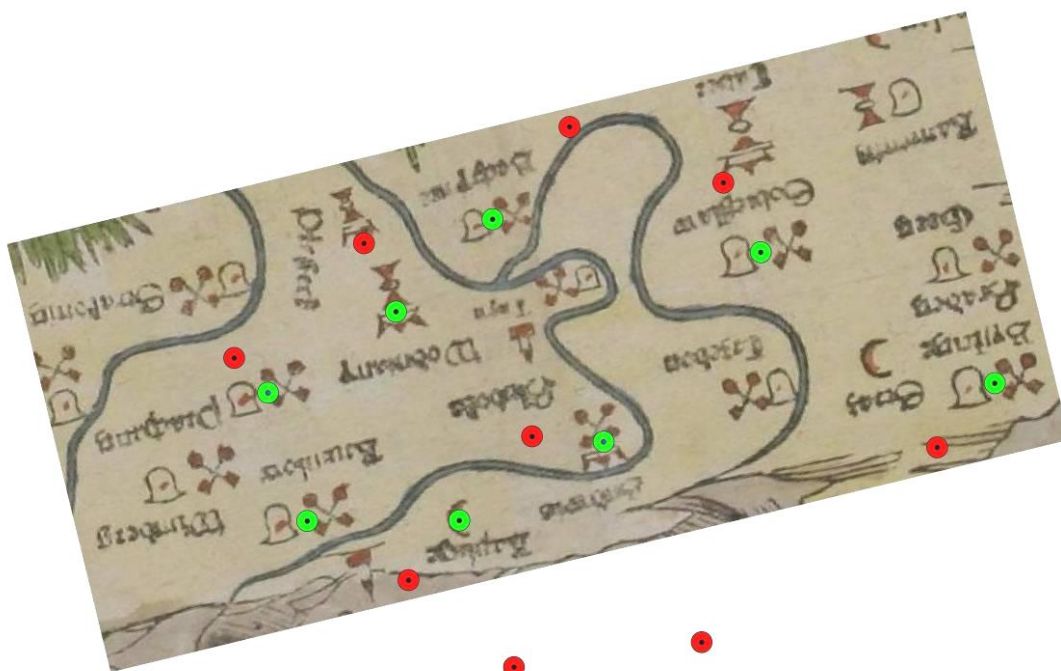

MZ 4

Mapovou značku (MZ 4) tvoří pohled na město. Opět lze polemizovat o tom, zda je značka pouze schematická nebo se snaží zachytit, jak České Budějovice vypadaly v této době. Na značce je zřetelný prstenec opevnění se třemi branami a dvě dominanty města, kostel sv. Mikuláše (nebo Černá věž) a dominikánský klášter. Zajímavý je název města a poznámka u něj, *Budweis. hic sunt argentifodine*. Budějovice jsou psány s β na konci a doslovný překlad poznámky zní „zde jsou stříbrné doly“.

5.1.4 Münsterova mapa Čech 1570

Další výřez je z Münsterovy kopie (MP 15) Klaudyánovy mapy. Pokud oba výřezy porovnáme, na první pohled zjistíme více podobností. Že se jedná o kopii Klaudyánovy mapy lze určit jak podle polohy řek, tak podle podobného označení měst. Pokud porovnáme polohu měst mezi oběma výřezy (MP 16), shledáme, že polohová odchylka je u většiny měst do 1,5 kilometru, u ostatních měst asi od 2,5 do 5,5 km. Horopis je na této mapě doplněn kopečkovou metodou, i když tvoří jen prstenec hor kolem Českého království.

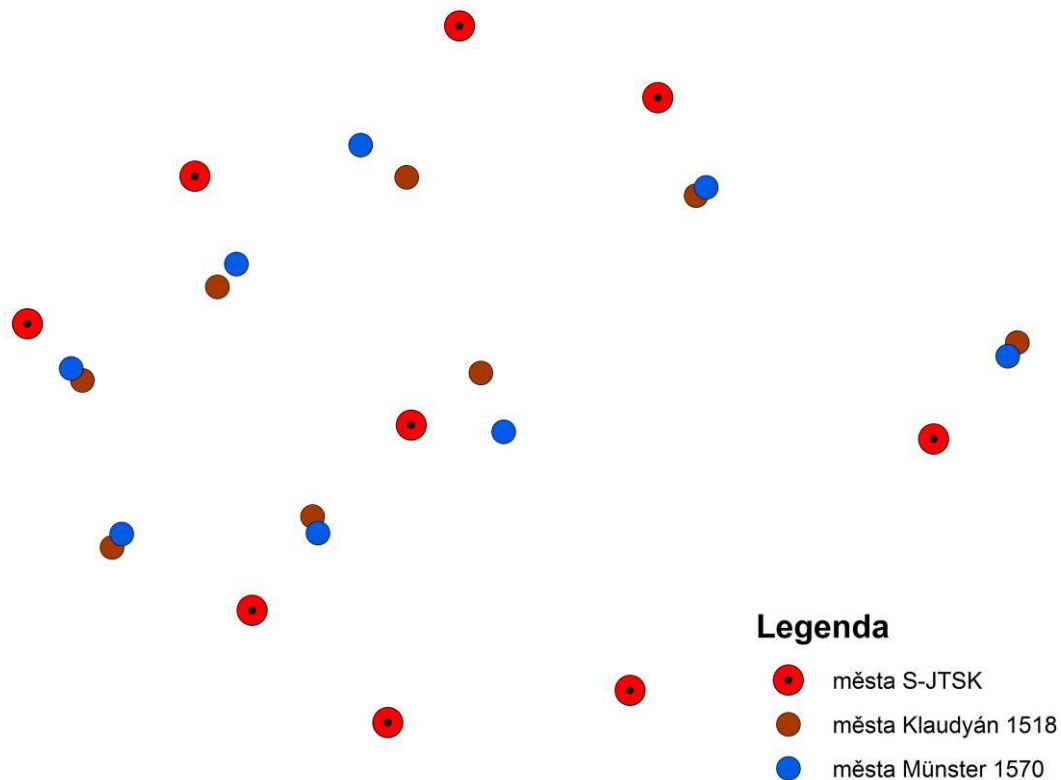
MP 15

Mapová značka Českých Budějovic na Münsterově mapě Čech 1570

Mapová značka Českých Budějovic (MZ 5) byla patrně odvozena z mapy Klaudyánovy. Koruna značí královský majetek a zkřížené klíče příslušnost ke katolické církvi. Název města je nezřetelný, ale Münster nejspíše pojmenoval Budějovice jako na své starší kopii mapy Čech a to Budweis.

MZ 5

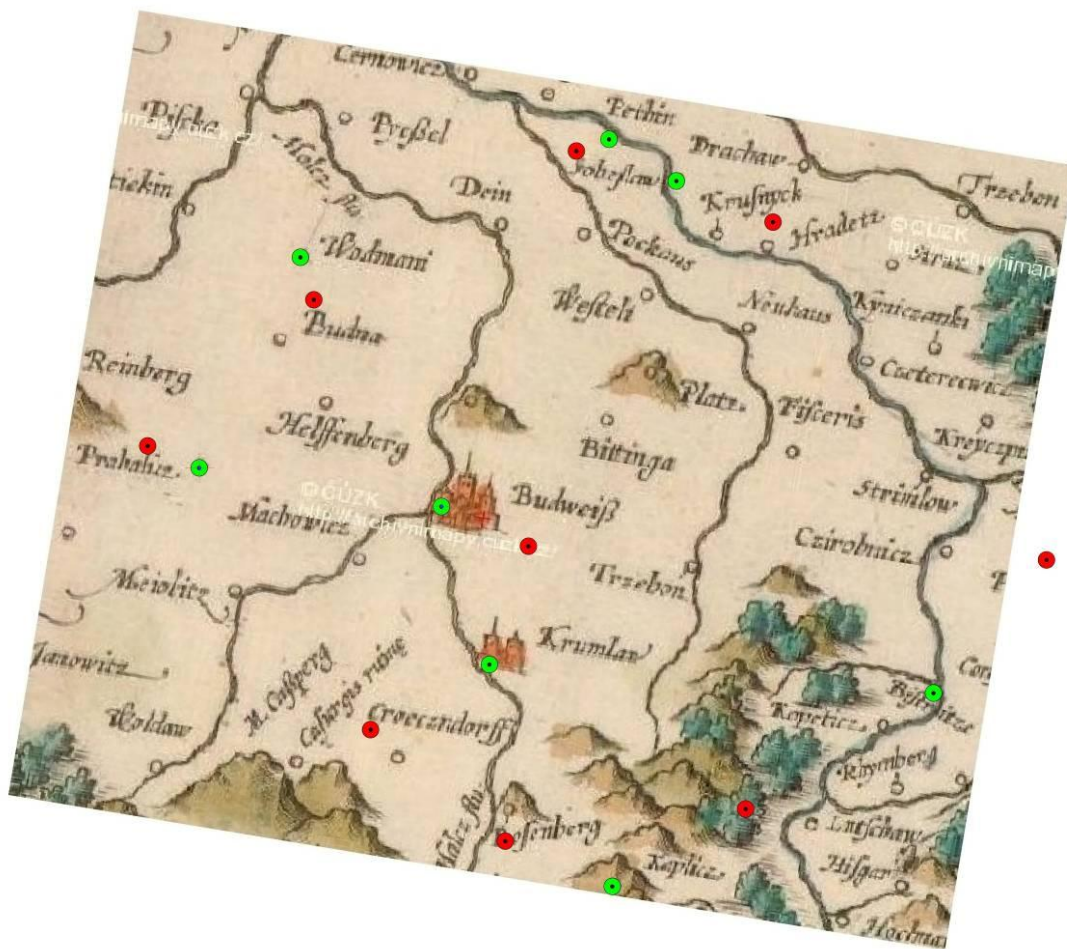

MP 16

5.1.5 Mercatorova mapa Čech 2. polovina 16. století

Následující výřez je z Mercatorovy, rovněž kopie (MP 17) Crigingerovy mapy. Mapovou značku sídel tvoří prázdný kroužek, u větších měst doplněn červeně vybarvenou miniaturou pohledu na město. Horopis je vyjádřen kopečkovou metodou společně se stromečkovou značkou. Velké toky jsou popsány názvy a díky tomu si lze všimnout, že Vltava je chybně označena jako Malše. Dokonce u širšího výřezu je patrné, že jako Vltava je označena řeka Otava, která je zde vidět v levém horním rohu. Lužnici by se daly přiřadit dokonce všechny tři toky, které jsou v pravé části výřezu. Lze tak usoudit podle měst, která se na řekách nacházejí. Město Třeboň je na mapě dokonce třikrát, dvakrát pod českým názvem Trzebon a jednou jako Bittinga. Jindřichův Hradec je zde uveden jako Neuhaus a Hradetz. Český Krumlov je zakreslen u Malše místo u Vltavy.

Města severněji jsou zakreslena, oproti městům na jihu, poměrně přesně. Odchyly dosahují hodnoty cca od 3 do 13 km, kromě Nové Bystřice, kde činí asi 15,5 km.

MP 17

Mapová značka Českých Budějovic na Mercatorově mapě Čech

Mapová značka Českých Budějovic (MZ 6) je tvořena kroužkem a červeně vybarveným pohledem na město. Na obrázku jsou patrné hradby, dvě věže a část městské zástavby. Věže by mohly opět symbolizovat dva budějovické kostely nebo Černou věž.

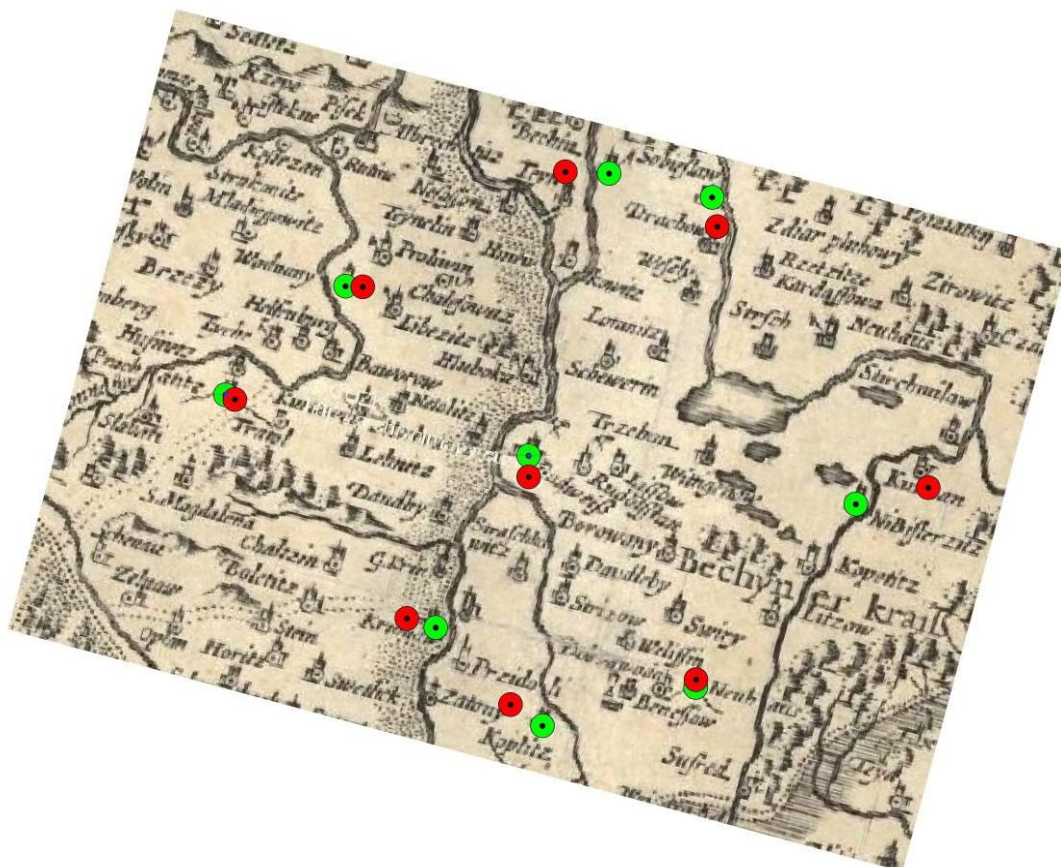
MZ 6

5.1.6 Sadelerova mapa Čech 1620

Výřez této mapy (MP 18) je oproti těm starším o poznání obsahově podrobnější a navíc i přesnější. Poprvé jsou na této mapě ve větší míře zachyceny jiné vodní plochy než řeky. Nejspíše kvůli rozmachu rybníkářství v Čechách. Mapové značky měst jsou jednoduché, vždy kroužek s tečkou a symbolem věže, tvrze či jiné stavby.

Nově jsou na Sadelerově mapě vyznačeny cesty z rakouských zemí do Prachatic a Českého Krumlova.

Polohové odchylky měst se pohybují od 1,5 do 5,5 km, kromě Nové Bystřice, která je chybně zakreslena při toku Lužnice, přitom by měla ležet na opačné straně Lužnice a to ve vzdálenosti dokonce 20 km směrem na východ.

MP 18

Mapová značka Českých Budějovic na Sadelerově mapě Čech

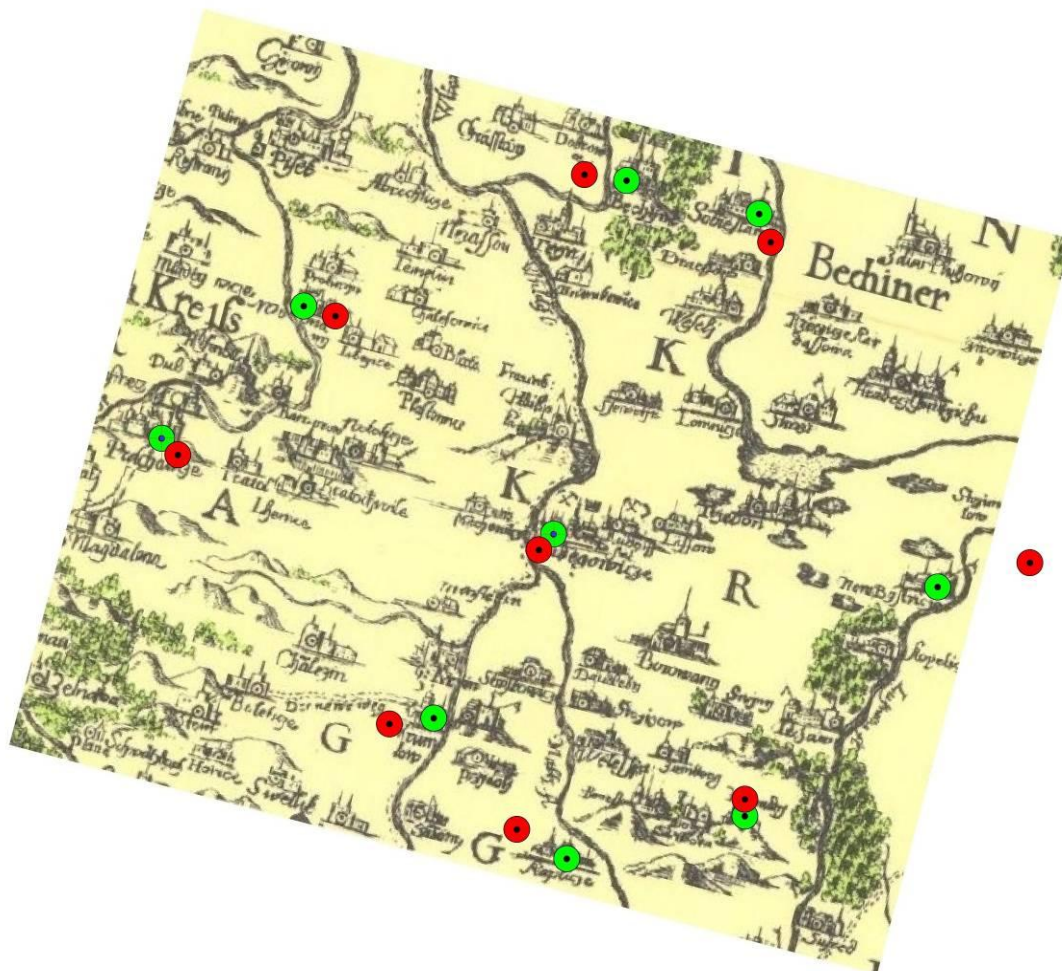
Jednoduchá mapová značka města je schematická, doplněna kroužkem s tečkou (MZ 7). Že se jedná o horní město, značí symbol zkřížených kladiv (tzv. želízka a mlátku). Podrobnost mapy dokládají obce v blízkosti Českých Budějovic (Budweiß) a to Rudolfov (Rudolfstätt) a Lišov (Lissow).

MZ 7

5.1.7 Aretinova mapa Čech 1665

Obsah Aretinovy mapy Čech (MP 19) a především značky sídel vynikají precizností provedení. U několika měst jsou doplňující symboly, například zda se jedná o královské (koruna) nebo horní město (zkřížená kladiva). U mnoha měst je k vidění vyvěšený praporec, který znázorňuje typ sídla. Na ukázce Aretinovy mapy jsou zachyceny hlavní toky jižních Čech a rybníky. U horopisu byla použita stromečková a kopečková metoda.

MP 19

Polohová odchylka je u měst od 1,5 do 5,5 km, kromě Nové Bystřice, která je vyobrazena chybně na řece Lužnici a od své skutečné polohy vzdálena cca 9 km. Po porovnání polohy transformovaných měst u Aretinovy a Sadelerovy mapy, lze usoudit, že nejspíše byla jedna druhé předlohou, nebo existovala v té době jiná mapa, na jejíchž podkladech byly obě jmenované mapy vytvořeny. Města Bechyně a Soběslav jsou zakreslena na opačné straně Lužnice.

Mapová značka Českých Budějovic na Aretinově mapě Čech

MZ 8

Na mapové značce Českých Budějovic je zachycena podoba (panorama) města, dále jeho označení jako královského a horního. Centrum je označeno kroužkem s tečkou. Zpodobnění města je velice věrohodné, lze rozeznat pás hradeb na nábřeží, vpravo kostel sv. Mikuláše, uprostřed Černou věž a vlevo dominikánský klášter. Aretinovo zobrazení Budějovic patří bezesporu mezi nejzdařilejší a je podle mého názoru jisté, že se nejedná jen o schematickou značku města. Vpravo od Budějovic si můžeme všimnout měst Rudolfov a Lišov. Název města je uveden v češtině *Budejowicze*.

5.1.8 Vogtova mapa Čech 1712

MP 20

Na výřezu Vogtovy mapy (MP 20) si lze všimnout podrobného zákresu vod a to hlavně rybníků v okolí Třeboně. Ani říční síť nebyla do této doby zachycena takto členitá. Značky měst jsou opatřeny opět doplňujícími symboly. Některá větší opevněná města jsou poprvé na Vogtově mapě znázorněna půdorysně. Mezi sídly je vyznačena i hustá síť komunikací. Horopis je tvořen kopečky.

Poloha měst je u většiny vybraných měst přesnější a dosahuje odchylky zhruba od 1 do 4 km, vyjma Českého Krumlova a Nové Bystřice. U těchto měst se jejich poloha od skutečnosti odchyluje o téměř 8 (Č. K.) a 11 km (N. B.). U Nové Bystřice je to nejspíše opět chybným umístěním u řeky Lužnice.

Mapová značka Českých Budějovic na Vogtově mapě Čech

Poprvé na Vogtově mapě jsou České Budějovice zachyceny půdorysně, ale je to pouze schematické vyobrazení (MZ 9, MZ 10). Zákres ravelinů ani zástavby nenasvědčuje větší podobnosti s tehdejším opravdovým vnitřním uspořádáním města. V okolí města lze rozeznat dnešní Sokolský ostrov a brod přes Vltavu. Půdorys města je doplněn dvěma dalšími značkami, kroužkem s křížkem uvnitř (celnice) a poštovní trubkou (poštovní stanice).

MZ 9

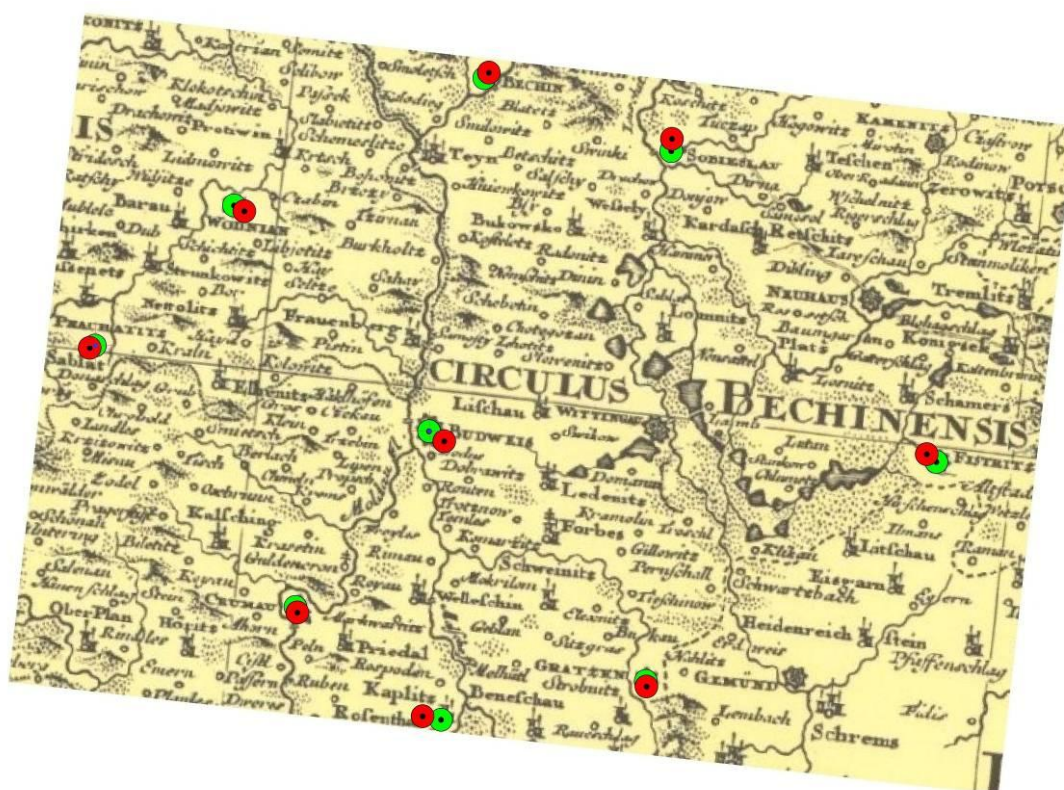

MZ 10

5.1.9 Müllerova mapa Čech 1720

Přehledná Müllerova mapa Čech (MP 21) vyniká svojí podrobností i přesností, které bylo dosaženo měřením v jednotlivých krajích. Města jsou znázorněna buď půdorysně, pokud mají hradební zeď, nebo jednoduchou grafickou značkou. U zobrazení hor byla využita kopečková metoda.

Müllerova mapa byla zkonstruována na základě četných měření a na svou dobu dosahuje velké přesnosti. Je to názorně vidět i na výřezu, kde se značky sídel na Müllerově mapě téměř překrývají se skutečnou polohou měst. Hodnoty polohových odchylek nejsou větší než pouhé 2 kilometry a to platí i pro Novou Bystřici, která byla často umísťována autory map s chybou i přes 10 km oproti skutečnosti. I ostatní města, jako Bechyně a Soběslav, jsou vyobrazena na správné straně toků, u kterých leží.

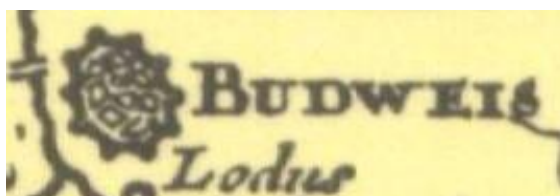
MP 21

5.1.10 Kopie Müllerovy mapy

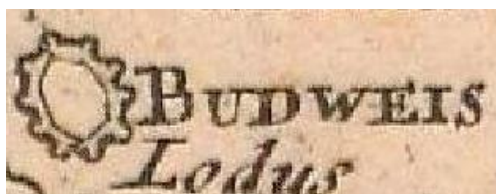
Další tři výřezy jsou kopiemi Müllerovy mapy a polohové odchylky jsou téměř identické jako u Müllerovy mapy, proto nejsou zařazeny v tištěné podobě (na přiloženém datovém nosiči). Na kopii od Homannových dědiců jsou barevně rozlišeny kraje, stejně tak na kopii Tobiaše Conrada Lottera, který mapu doplnil o komunikace a zvýraznil hlavní toky. Schützova kopie je oproti svojí předloze ochuzena o některá sídla a horopis není příliš zřetelný, navíc však obsahuje síť cest. Označení sídel obecně je jednoduché, ale obohacené o doplňující symboly a je zde vyznačen Budějovický kraj.

Mapová značka Českých Budějovic na Müllerově, Homannově, Lotterově a Schützově mapě Čech

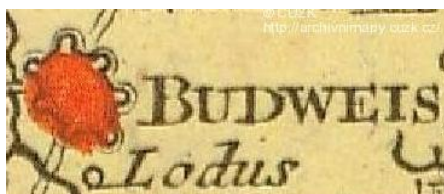
Na Müllerově přehledné mapě Čech a jejích dvou následujících kopiích jsou Budějovice zobrazeny půdorysně. Mapové značky zachycují prstenec hradebního opevnění, přesněji ravelinů. Na Müllerově mapě je naznačena i zástavba (MZ 11), na rozdíl od Homannovy (MZ 12) a Lotterovy kopie (MZ 13), kde je nejspíše vyobrazeno vnitřní opevnění, či vymezena vnitřní zástavba. Na Lotterově mapě jsou Budějovice vybarveny červenou barvou. Název města, Budweis, je opět v německém jazyce. Budějovice jsou na Schützově mapě zachyceny jen jednoduchou značkou (MZ 14), ale oproti ostatním doplněnou symboly (katolická církev, pošta).

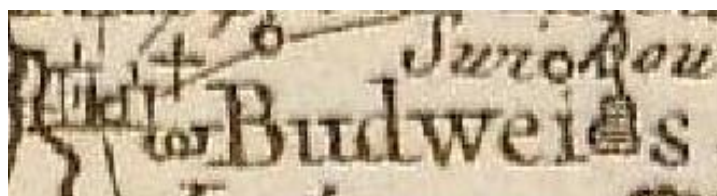
MZ 11

MZ 12

MZ 13

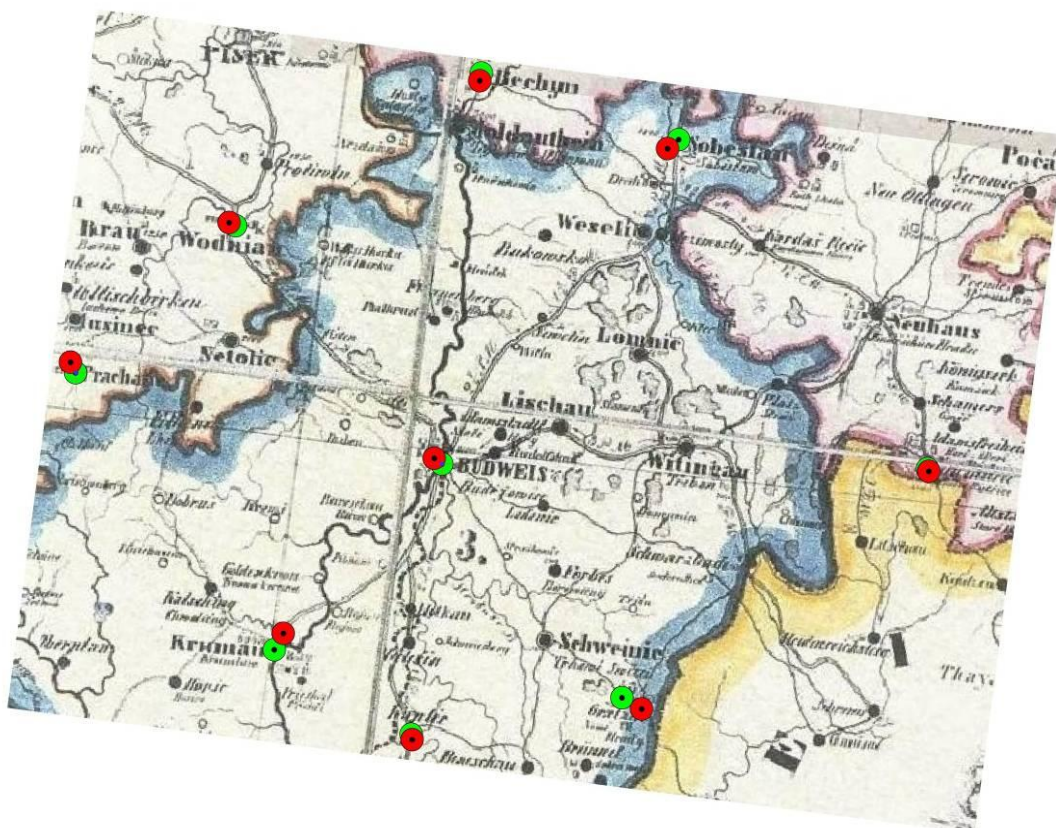

MZ 14

5.1.11 Lothova mapa Čech 1847

Na posledním z řady výřezů vidíme opět část jižních Čech. Na Lothově mapě (MP 22) jsou barevně odlišeny jednotlivé kraje. Z hlediska četnosti sídel není mapa tak podrobná jako například Müllerova. Z řek je silnou čarou zvýrazněna Vltava. Jsou zde zachyceny a dokonce rozlišeny i komunikace. Mapa naopak postrádá horopis.

Jak je zřejmé z výřezu, města jsou zachycena s podobnou přesností jako na Müllerově mapě. Polohová odchylka mírně překračuje hodnotu 2 km u města Nové Hrady, u některých měst nedosahuje ani půl kilometru, což může vyplývat i z postupu zpracování.

MP 22

Mapová značka Českých Budějovic na Lothově mapě Čech

České Budějovice jsou na Lothově mapě (MZ 15) označeny jako krajské a to dvěma soustřednými kružnicemi. Lze si všimnout mnoha cest vybíhajících z města a to včetně železniční dráhy.

MZ 15

6. ZÁVĚR

Z výsledných porovnávání starých kartografických děl, zaměřených na zobrazení území Čech, je v časovém sledu patrná snaha autorů o postupné zdokonalování, rozšiřování a zpřesňování mapového obsahu. Tato tendence vyplývá ze společenského, uměleckého a vědeckého pokroku. Presentované ukázky stejného území dovolují pozorovat odlišnosti i podobnosti mezi jednotlivými mapami.

Z mapových značek Českých Budějovic se dozvídáme mnoho věcných informací. Uživatel mapy si tak o městu mohl utvořit vlastní „obrázek“. Nepřítele pravděpodobně nejvíce zajímala obranyschopnost města (hradby) a jeho bohatství (značka stříbrných dolů). V dobách náboženské nesnášenlivosti či tahanic o český trůn hrály hlavní role symboly dvou zkřížených svatopetrských klíčů (katolická víra) nebo královské koruny (královské město). Ze zkoumaných mapových značek sídel lze tedy vyčíst mnoho, i jak v průběhu času město nabývalo na důležitosti.

Staré mapy nebyly jen mapami popisujícími pouze polohopis určité lokality. Byly doslova společenským, kulturním, hospodářským, krajinným, politickým a náboženským obrazem země. Tato nádherně zdobená kartografická díla byla již od středověku považována za umění a jsou i dnes předmětem zájmu kartografů, historiků i jiných badatelů, sběratelů a institucí. Mnoho starých map je dnes přístupných veřejnosti i na internetových stránkách pod záštitou státních úřadů, archivů a knihoven. Přední z těchto institucí v České republice je Český úřad zeměměřický a katastrální, přesněji Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, jejichž archiválií (<http://archivnimapy.cuzk.cz/>) jsem také využil ke svému studiu.

Pro mě osobně bylo pracování na diplomové práci s tematikou historického vývoje Českých Budějovic a dějin kartografie, zaměřené na nejstarší mapy Čech a jejich tvůrce, pestrou a poutavou cestou za poznáním mého rodného města a skvělých kartografických děl a jejich brilantních tuzemských i zahraničních tvůrců.

Seznam zkratk a pojmů

ArcGIS - počítačový program, s jehož pomocí lze ukládat, zpracovávat a prezentovat prostorová data

ČÚZK – Český úřad zeměměřický a katastrální

JPEG - formát používaný pro přenášení a ukládání fotografií

MP – Mapová příloha

MZ – Mapová značka

S-JTSK – Souřadnicová síť jednotné trigonometrické sítě katastrální

ZÚ v Praze – Zeměměřický úřad v Praze

Barbakán – předsunutý hradební prvek, posilující obranyschopnost bran

Identické body – body, jejichž souřadnice jsou známy v obou soustavách, a mohou tedy být použity pro výpočet transformačního klíče

Kartuš – ozdobné nebo ornamentální orámování nápisů, obrázků, titulů starých map

Palladium – posvátný předmět ochranného božstva zaručující trvání města či země (Palladium země české = starobylý reliéf Panny Marie ze Staré Boleslavi)

Parergon – obrazová nebo grafická výzdoba v rozích starých map

Parkánová zeď – vnější obranná zeď, umístěná vně hradby hlavní

Ravelin – trojúhelníkový nebo pětiúhelníkový obranný prvek pevnostního systému

Rektifikace – oprava, korekce, zpřesnění

Shapefile – datový soubor; vrstva, která umožňuje digitalizaci (bodem, přímkou, polygonem)

Výřez – část staré mapy, v tomto případě zobrazující určité území jižních Čech

Seznam literatury

- [1] *Encyklopedie Českých Budějovic*: ved. redaktor KOPÁČEK, Jiří. 1. vydání. České Budějovice, Jihočeské tiskárny, 1998. 591 s. ISBN 80-238-3392-8.
- [2] KAŠPAR, Maria ze Šternberka (1761-1838): *Umrise einer Geschichte der boehmischen Bergwerke*, 3 díly, 1836-38, v překladu Síbrt, Vl.: *Nástin dějin českého hornictví*, 2 díly, Příbram, VZUP, 1981.
- [3] KOVÁŘ, Daniel: *České Budějovice, díl I., Vnitřní město, z edice Zmizelé Čechy*. 1. vydání. Český Těšín, tiskárna FINIDR, 2006. 77 s. ISBN 80-7185-752-1.
- [4] KOVÁŘ, Daniel, KOBLASA Pavel: *Ulicemi města Českých Budějovic, Názvy českobudějovických prostranství v minulosti a dnes*. České Budějovice, Herbiaprint, 1998. 374 s.
- [5] KOVAŘÍK, Jiří: *Rytířské bitvy a osudy. II, Rytířská krev (1208-1346)*. Praha, Mladá fronta, 2006. 338 s. ISBN 80-204-1401-0.
- [6] KUCHAR, Karel: *Naše mapy odedávna do dneška*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1958. 129 s.
- [7] KUCHAR, Karel: *Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky. I., Mapy českých zemí do poloviny 18. století*. Praha, Ústřední správa geodézie a kartografie, 1959. 68 s.
- [8] *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha, J. Otto, 1888 - 1909.
- [9] SEMOTÁNOVÁ, Eva: *České země na starých mapách*. Praha, Ministerstvo obrany České republiky, 2008. 133 s. ISBN 978-80-7278-453-0.
- [10] SEMOTÁNOVÁ, Eva: *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*. Praha, Libri, 2001. 263 s. ISBN 80-7277-078-0.
- [11] VEVERKA, Bohuslav: *Topografická a tematická kartografie*. Praha, ČVUT, 1995, 202 s. ISBN 978-80-01-04157-4.
- [12] HÁNEK, Pavel; HÁNEK ml., Pavel; MARŠÍKOVÁ, Magdalena: *Geodézie pro obor Pozemkové úpravy a převody nemovitostí*. České Budějovice, Jihočeská univerzita, Zemědělská fakulta, 2007. 87 s.
- [13] CHARVÁT Josef: *Vývoj mapového obrazu Českých Budějovic. XXXI. symposium z dějin geodézie a kartografie*. Praha, Národní technické muzeum 2010.

Seznam obrázků

Obr. 1: Typář městské pečeti ze 14. století [1].

Obr. 2: Současný městský znak [1].

Obr. 3: Deska na meteorologickém sloupu na Senovážném náměstí v Českých Budějovicích z roku 1925.

Foto: J. Charvát, 2010

Obr. 4: Plán středověkých Českých Budějovic s vyznačením jednotlivých městských čtvrtí a s původními uličními názvy [4].

Obr. 5: Deska na památku prvního českého purkmistra Ondřeje Puklice ze Vzduch umístěná na jeho bývalém domě na rohu náměstí a ulic Kanovnická a U Černé věže.

Foto: J. Charvát, 2011

Obr. 6: Detail Willenbergovy veduty města z roku 1602 – jediný obrazový doklad o vzhledu pozdně gotického chrámu sv. Mikuláše v českých Budějovicích [3] (obr. 73 z obrázkové přílohy).

Obr. 7: Veduta Daniela Wussina zachycuje požár jižní strany náměstí v roce 1654 obr. 73 z obrázkové přílohy (obr. 12 z obrázkové přílohy).

Obr. 8: Vyobrazení Českých Budějovic od Daniela Wussina z roku 1665. Pohled ze západu. Název: Die Königliche befreyte Bergstadt Böhmisch Budweis 1665 obr. 12 z obrázkové přílohy (obr. 1 z obrázkové přílohy).

Obr. 9: Ortofotografický snímek Českých Budějovic.

<http://www.mapy.cz/#mm=TtFP@x=133173632@y=131995808@z=15> 26. 10. 2010

Obr. 10: Mapa koněspřežní železnice.

<http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/728161> 24. 10. 2010

Obr. 11: Identické body (J. Charvát, 2011, obr. Pořízen za použití software ArcGIS)

Obr. 12: Podobnostní transformace v rovině [11].

Seznam tabulek

Tab. 1: Přehled počtu obyvatel a domů Českých Budějovic [4] (strana 23)

Tab. 2: Souřadnice měst ve S-JTSK

<http://bodovapole.cuzk.cz/>

Seznam mapových příloh

MP 1: Klaudyánova mapa Čech 1518

<http://www.oahshb.cz/staremapy/1518.htm>

MP 2: Münsterova kopie Klaudyánovy mapy Čech 1570

<http://www.vintage-maps.com/de/Antike-Landkarten/Europa/TschechienBoehmen/Muenster-Tschechien-Boehmen-1570::14.html>

MP 3: Münsterova mapa Čech 1550

<http://www.vintage-maps.com/de/Antike-Landkarten/Europa/TschechienBoehmen/Muenster-Tschechien-Boehmen-1550::553.html>

MP 4: Mercatorova kopie Crigingerovy mapy, druhá pol. 16. století

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/sbirka_I/I-1-085/I-1-085-L_index.html

MP 5: Orteliova kopie Crigingerovy mapy, druhá pol. 16. století

<http://www.staremapy.cz/antos/zoomify/criginger.html>

MP 6: Aretinova mapa Čech 1665

<http://www.staremapy.cz/antos/zoomify/aretin.html>

MP 7: Sadelerova mapa Čech 1620

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/sbirka_I/I-1-086/I-1-086_index.html

MP 8: Vogtova mapa Čech 1712

<http://www.oahshb.cz/staremapy/1712.htm>

MP 9: Müllerova mapa Čech 1720, Müllerova mapa Čech 1744

<http://www.oahshb.cz/staremapy/1744.htm>

<http://www.staremapy.cz/antos/zoomify/muller.html>

MP 10: Mapa Čech Tobiaše Conrada Lottera z poloviny 18. století [9]

MP 11: Lothova mapa Čech 1847

<http://www.oahshb.cz/staremapy/1847.htm>

MP 12: Zrektifikovaný výřez Klaudyánovy mapy 1518 a legenda

MP 13: Zrektifikovaný výřez Münsterovy mapy 1550

MP 14: Zrektifikovaný výřez Orteliovy mapy z 2. poloviny. 16. století

- MP 15: Zrektifikovaný výřez Münsterovy mapy 1570
- MP 16: Porovnání polohy měst na Klaudyánově a Münsterově mapě
- MP 17: Zrektifikovaný výřez Mercatorovy mapy z 2. poloviny. 16. století
- MP 18: Zrektifikovaný výřez Salederovy mapy 1620
- MP 19: Zrektifikovaný výřez Aretinovy mapy 1665
- MP 20: Zrektifikovaný výřez Vogtovy mapy 1712
- MP 21: Zrektifikovaný výřez Müllerovy mapy 1720
- MP 22: Zrektifikovaný výřez Lothovy mapy 1847

Seznam mapových značek

- MZ 1: Mapová značka Českých Budějovic na Klaudyánově mapě Čech
- MZ 2: Mapová značka Českých Budějovic na Münsterově mapě Čech
- MZ 3: Mapová značka Českých Budějovic na Münsterově mapě Čech
- MZ 4: Mapová značka Českých Budějovic na Crigingerově mapě Čech
- MZ 5: Mapová značka Českých Budějovic na Münsterově mapě Čech
- MZ 6: Mapová značka Českých Budějovic na Mercatorově mapě Čech
- MZ 7: Mapová značka Českých Budějovic na Sadelerově mapě Čech
- MZ 8: Mapová značka Českých Budějovic na Aretinově mapě Čech
- MZ 9: Mapová značka Českých Budějovic na Vogtově mapě Čech
- MZ 10: Mapová značka Českých Budějovic na Vogtově mapě Čech
- MZ 11: Mapová značka Českých Budějovic na Müllerově mapě Čech
- MZ 12: Mapová značka Českých Budějovic na Homannově mapě Čech
- MZ 13: Mapová značka Českých Budějovic na Lotterově mapě Čech
- MZ 14: Mapová značka Českých Budějovic na Schützově mapě Čech
- MZ 15: Mapová značka Českých Budějovic na Lothově mapě Čech

Seznam dalších webových odkazů

Claus Priesner: Münster, Sebastian. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 18. Duncker & Humblot, Berlin 1997, S. 539–541

<http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0001/bsb00016410/images/index.html?projekt=1047387120&id=00016410&fip=188.120.195.225&no=8&seite=362>

<http://historickemapy.cuzk.cz/>

<http://www.staremapy.cz/antos/zoomify/aretin.html>

<http://www.oahshb.cz/staremapy/>

<http://www.vintagemaps.com>

<http://www.mostlymaps.com/reference/Map-Makers/van-den-keere.php>

<http://www.jstor.org/pss/1150278>

http://en.wikipedia.org/wiki/Sadeler_family

http://www.vintage-maps.com/shop_content.php?language=en&coID=15&manID=19

www.cuzk.cz

http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/sbirka_I/I-1-120/I-1-120_index.html

<http://www.groma.cz/cz/man/transformation.html>

http://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana

<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>